

Міністерство освіти і науки, молоді і спорту України
Прикарпатський національний університет імені Василя
Стефаника

Іван Думчак

***СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА
ЛІТЕРАТУРНА МОВА***

Методичні вказівки
для студентів спеціальності *“Російська мова та
література”*

Івано-Франківськ, 2011

УДК 811.161.2 (075.8)
ББК 81.2 Укр-923
Д–82

Думчак Іван. Сучасна українська літературна мова. Методичні вказівки для студентів спеціальності “Російська мова та література” / Іван Думчак.– Івано-Франківськ, 2011.– 60 с.

У навчальному посібнику “Сучасна українська літературна мова” подано плани практичних занять, літературу до них, вправи, що сприяють глибшому засвоєнню знань.

Для студентів спеціальності “Російська мова та література”, вчителів-словесників.

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 3 від 8 листопада 2011 р.)

Відповідальний редактор:

В.В. Грещук – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Рецензенти:

П.П. Дрогомирецький – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та порівняльного мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

Г.Я. Василевич – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

© І. Думчак, 2008

Передмова

Курсу “Сучасна українська літературна мова” належить одне з важливих місць у системі лінгвістичних дисциплін, які вивчають студенти спеціальності “Російська мова та література”. Головне завдання – дати філологам наукове знання сучасної української мови, допомогти їм практично оволодіти її літературними нормами. Ознайомлення студентів із вихідними поняттями й категоріями сучасної української літературної мови, висвітлення її фонологічної, лексико-семантичної, граматичної систем здійснюється лекційно.

У навчально-методичних вказівках подано плани семінарських занять, літературу до кожного з них та вправи, спрямовані на вдосконалення знань. Практичні заняття повинні сприяти виробленню у студентів навиків системного аналізу мовних явищ, оволодінню фонетичними, лексичними, орфоепічними, орфографічними, пунктуаційними і граматичними нормами сучасної української літературної мови.

Практичне заняття №1–2. Фонетика. Фонологія. Орфоепія

1. Українська мова – національна мова українського народу. Українська мова серед інших мов.
2. Походження та основні етапи розвитку української мови.
3. Фонетика. Аспекти вивчення мовних звуків.
4. Класифікація голосних і приголосних звуків.
5. Склад. Правила складоподілу.
6. Зміни приголосних звуків у потоці мовлення (асиміляція, дисиміляція, спрощення, подовження м'яких приголосних).
7. Фонологія. Фонетична і фонематична транскрипції.
8. Орфоепія. Орфоепічні норми сучасної української літературної мови.

Література:

1. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Юрій Шевельов. – Харків: Акта, 2002. – 1054 с.
2. Сучасна українська літературна мова. Фонетика / За заг. ред. Білодіда І.К. – К.: Наукова думка, 1969. – С. 42-50, 261-295, 358-418.
3. Карпенко Ю.О. Фонетика і фонологія сучасної української літературної мови / Ю.О. Карпенко. – Одеса, 1996. – С. 3-46.
4. Шкурятяна Н.Г. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: Навч. посібн. / Н.Г. Шкурятяна, С.В. Шевчук. – К.: Вища школа, 2007. – С. 8-43.
5. Культура фахового мовлення: Навчальний посібник / За ред. Н.Д. Бабич. – Чернівці: Книги ХХІ, 2006. – С. 14-19, 34-38.
6. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. – К.: Наукова думка, 2007. – С. 24-25.
7. Погрібний М.І. Орфоепічний словник української мови / М.І. Погрібний. – К.: Рад. школа, 1984. – 629 с.

Вправа 1. Визначте слова за характеристиками послідовних звуків, з яких вони складаються.

- 1) приголосний, шумний, дзвінкий, передньоязиковий, щілинний, м'який, свистячий;
- 2) приголосний, сонорний, губно-губний, щілинний, пом'якшений;

- 3) голосний, нелабіалізований, наголошений, переднього ряду, високого піднесення;
- 4) приголосний, сонорний, передньоязиковий, дрижачий, твердий.

-
- 1) приголосний, шумний, глухий, передньоязиковий, щілинний, шиплячий, твердий;
  - 2) приголосний, шумний, глухий, передньоязиковий, африкат, шиплячий, твердий;
  - 3) голосний, нелабіалізований, наголошений, переднього ряду, високого, але обниженого піднесення;
  - 4) приголосний, сонорний, передньоязиковий, дрижачий, м'який;
  - 5) голосний, нелабіалізований, наголошений, переднього ряду, високого піднесення;
  - 6) приголосний, шумний, глухий, передньоязиковий, щілинний, свистячий, м'який;
  - 7) приголосний, шумний, глухий, передньоязиковий, проривний, м'який.

-
- 1) приголосний, шумний, дзвінкий, передньоязиковий, щілинний, свистячий, м'який;
  - 2) голосний, нелабіалізований, наголошений, переднього ряду, високого піднесення;
  - 3) приголосний, сонорний, губно-губний, щілинний, пом'якшений;
  - 4) приголосний, сонорний, середньоязиковий, щілинний, м'який;
  - 5) голосний, нелабіалізований, наголошений, заднього ряду, низького піднесення;
  - 6) приголосний, сонорний, передньоязиковий, зімкнено-прохідний, носовий, твердий;
  - 7) голосний, лабіалізований, ненаголошений, заднього ряду, високого піднесення.

Вправа 2. Вкажіть слова, у яких кількість букв і звуків однакова:

Ялінка, лялька, шука, досліджуєш, тедзь, колючий, сяють, вулиця.

Вправа 3. Записати фонетичною та фонематичною транскрипцією такі слова:

Приїжджають, плющ, священний, хвилюються, сузір'я, тьмяніє, витанцьовують, смієшся, дзвонячи, розжарений, кришці, брязк, кігті, кожух, анекдот, донечці, не поріжся, лісгосп, злізиш, лічба, спритність, безжальність, розклеїться, ущільнення, діжка, колючка, ін'єкція.

Вправа 4. Зробити повний фонетичний аналіз слів *везуться, народження, являють.*

Вправа 5. Поділіть слова на склади. Охарактеризуйте склади.

Радіус, аргумент, кропива, фарфор, народжувати, коліскова, незміряна, напружений, натщесерце, грудка, розкішний, вишня, незмінний, весілля, об'їзд, правнук, тільки, кількість, теорема, обертаються.

Вправа 6. Замість крапок поставте, де потрібно, пропущені букви.

Покликан...я, безсмерт...я, повноліт...я, повніст...ю, весіл...я, навман...я, узбереж...я, роздоріж...я, напорот...ю, дерт...ю, радіомовлен...я, засил...я, ател...є, безчест...я, ніч...ю, безліч...ю, шерст...ю, затвердін...я, Іл...я, мудріст...ю, щаст...я, їдальн...я, лист...я, безліс...я, ріл...я, мід...ю, пам'ят...ю, л...ється, постат...і, повін...ю, молод...ю, молодіст...ю, жовч...ю, у піднебес...і, подвір...я, радіст...ю, стат...я, ста...ей, стат...ю.

Вправа 7. Поставте наголос у словах. Звірте за словником.

Помилка, помилки, бюлетень, експерт, симетрія, кропива, сапати, феномен, одинадцять, отаман, чорнозем, гуртожиток, діалог, бюрократія, кілометр, манометр, мабуть, випадок, навчання, завдання, вчення, корисний, зокрема, сільськогосподарський, вітчим, білизна, броня, боязнь, високо, граблі, донька, дочка, вигнання, визнання, олень, перепис, показ, середина, стина, Водохреще, гостей, грошей, осока, приятель, подруга.

У яких словах зміна наголосу викликає і зміну значення слова? Як називаються такі слова?

Вправа 8. На місці крапок, де потрібно, поставте пропущені букви. Поясніть правопис слів.

Пристрас...ний, контраст...ний, прихвос...ні, студен...ський, фашист...ський, дилетан...ський, доблес...ний, повіс...ці, свис...нути, студен...тво, кіс...лявий, хрус...нути, виїз...ний, аген...тво,

шіс...десят, у кіс...ці, шіс...надцять, ях...смен, капос...ний, форнос...ний.

Вправа 9. І. Утворіть прикметники:

Тиждень, баласт, зап'ястя, пестоці, кістка, проїзд, серце, курсант, честь, якість.

ІІ. Утворіть дієслова з суфіксом **-ну(ти)**: *брязк, бризк, блиск, писк, плюск, виск, риск.*

Практичне заняття №3. Чергування голосних і приголосних фонем. Графіка. Орфографія

1. Чергування голосних фонем.
2. Чергування приголосних фонем.
3. Зміни приголосних при словотворенні.
4. Графіка. Алфавіт. Особливості українського алфавіту порівняно з російським.
5. Принципи української орфографії. Вживання апострофа і м'якого знака. Подвоєння букв на позначення збігу однакових приголосних на межі морфем. Правопис складних слів та слів іншомовного походження.

Література:

1. Сучасна українська літературна мова. Фонетика / За заг. ред. Білодіда І.К. – К.: Наукова думка, 1969. – С.
2. Шкуратяна Н.Г. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: Навч. посібн. / Н.Г. Шкуратяна, С.В. Шевчук. – К.: Вища школа, 2007. – С. 43-151.
3. Ющук І.П. Українська мова: Підручник. – 3-тє вид. / І.П. Ющук. – К.: Либідь, 2006. – С. 104-141.
4. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. – К.: Наукова думка, 2007. – С. 10-23, 25-27, 35-50, 119-124.
5. Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / Уклад. і головн. ред. В.Т. Бусел. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004.– 896с.

Вправа 1. До поданих слів доберіть споріднені, які ілюстрували б найдавніші чергування голосних.

Скочити, допомогти, котити, сідати, застерігати, вхопити, терти, ломити, мести, трясти, в'язати, стояти, засинати.

Вправа 2. До поданих слів доберіть спільнокореневі або змініть їх форми так, щоб /o/, /e/ чергувалися з /i/. Підкресліть слова, у яких чергування немає, усно поясніть причини відхилень.

Кінь, Львів, ягода, сльоза, берег, двір, борода, воля, дзвін, палець, лід, вечір, яловий, боятись, кров, вісь, межа, борщ, брова, горб, бджола, дівчинонька, дозволити.

Вправа 3. Подані слова поставте у давальному і місцевому відмінках однини і поясніть правопис.

Епілог, біг, універмаг, берег, подвиг, ріг, ранг, ворог, друг, облога, словак, піджак, рюкзак, бік, павук, земляк, маяк, онук, гайдамака, ковпак, моряк, мряка, казах, пастух, розмах, шлях, бідолаха, невдаха, щебетуха.

Вправа 4. Вкажіть варіанти, де слова розташовані за алфавітом:

- а) *вскочити, вступник, вступати, встрявати;*
- б) *добраніч, Доброводи, добровільно, добридень;*
- в) *словесний, словник, словотвір, словотворення;*
- г) *защеміти, защипати, защипнути, защемляти;*
- ґ) *підтримка, підтягання, підтягнення, підтягування;*
- д) *троянда, троянець, троянство, Троя;*
- е) *череп, черепаха, черепашка, черепашиник*

Вправа 5. Поставте, де треба, літери **г** або **ґ**:

..азета, ..укати, а..рус, дзи..а, ..імалаї, ..анок, зи..заг, фата-мор..ана, ..ете, ..емін..вей, ..вінея, ..едзь, ..удзик, ..валт, ..рати (дієслово), ..ніт (у лампі), ..ран-прі, ..речно, ..ринджоли, ..е..ль (Hegel), ..еловін (Halloween), ..роно, ..лей (намул, глина).

Вправа 6. Вставте пропущені букви і поясніть правопис слів.

Вороне...кий, францу...кий, кременчу...кий, солда...кий, нью-йор...кий, гре...кий, дослідни...кий, співробітни...тво, пра...кий, фашис...кий, криворі...кий, велетен...кий, балха...кий (Балхаш), оде...кий, студен...кий, пта...тво, кирги...кий, турис...кий, люксембур...кий, голлан...кий, гаа...кий (Гаага), туні...кий (Туніс).

Вправа 7. Від поданих слів утворіть нові слова за допомогою суфіксів **-ськ(ий), -ств(о)**.

Поділля, Прилуки, Карпати, Ірпінь, Запоріжжя, Познань, Калуш, Калуга, Коростень, Сімферополь, студент, Іртиш, Полісся, Буг, Цюрих, Волга, француз, убогий, Збараж, Балхаш, Выборг, Вільнюс, Острог, тюрк, Черемош, багач, узбек, Дамаск, Ясси, чиновник, каліка, Петербург, печеніг, дивак, Бортничі, чех, герцог, Рига, Збруч, Галич, моряк, Лейпциг, боягуз, чуваш, латиш, ткач, Случ, Карабах, Мекка, Перемишль, Сан-Франциско.

Вправа 8. Розкрийте дужки. Виберіть потрібний прийменник і обґрунтуйте його вживання.

1. (В, у) кого ви збираєтесь зупинитись (у, в) Львові? 2. Усе вирішилося (в, у) день нашого приїзду. 3. Намагайся бути

справедливим (у, в) стосунках (з, із, зі) своїми друзями. 4. Я не хотів би ще раз опинитися (у, в) такій ситуації. 5. (З, із, зі) усіх нас ти найпрацьовитіший, (у, в) тебе золоті руки. 6. (З, із) твоїми сестрами я вже знайома. 7. Хотілося б ще раз побачити актрису (з, із, зі) сцени. 8. Коли ти повернешся (з, із, зі) змагань?

Вправа 9. Спишіть, вставляючи на місці крапок, де потрібно, апостроф. Поясніть правила написання.

Бур..я, бур..ян, зор..яний, кам..яний, без..ядерний, возз..єднати, мавп..ячий, моркв..яний, Рейк..явік, пан..європейський, зм..якшити, пів..яблука, зв..язківець, цв..ях, ін..єкція, Д..Артаньян, кон..юнктура, Мін..юст, черв..як, різдв..яний, духм..яний, дистриб..ютор, Св..ятослав, тьм..яний, торф..яний, над..яр..я, транс..європейський, грав..юра, арф..яр, медв..яний.

Вправа 10. Замість крапок поставте, де треба, м'який знак.

Низ..ко, казан..ський, різ..блений, пот..мянілий, близ..кіс..т.., ковз..кий, колодяз..ні, Рязан..щина, в'яз..кий, промін..чик, тон..ший, шіст..надцят.., п'ят..десят.., Хар..ків, павіл..йон, памороз.., кіл..кіс..т.., чукот..с..кий, міц..ніс..т.., діял..ніс..т.., Кос..тя, Нас..тя, з..ріліс..т.., цвірін..чати, курил..с..кі, в намис..ті, читал..ня, Трет..яковс...ка, Ул..яна, урал..с..кий, винос..ся, грил..яж, брин..чати, цвірін..кати.

Вправа 11. Позначте ряд (ряди), де правильно вжито апостроф або м'який знак.

а) досьє, Гот'є, Ньютон, б'єф, конференсьє;

б) прес-пап'є, альянс, пів'Європи, женьшень, Марсельєза;

в) різьб'яр, медальйон, Плав'юк, миш'як, бриньчати;

г) пів'юрти, пром'ярмарок, пред'явник, вечерь (вечеря), Танганьїка;

г) дистриб'ютор, верб'я, Сеньчин, підносься.

Вправа 12. Замість крапок поставте, де потрібно, пропущені букви.

Об..ити, от..оді, роз..ява, військ..омат, страйк..ом, причин..ий, безвин..ий, воз..'єднання, священ..ий, священ..ик, довгождан..ий, л..яний, с..ати, Ган..ин, закон..ість, розріс..я, виніс..я, огнен..ий, нездóлан..ий, незлічén..ий, несказán..ий.

Вправа 13. Запишіть подані слова відповідно до правописних правил.

Кіловольт | ампер, авіа | квиток, екс | міністр, скло | волокно, тонна | кілометр, мас | медіа, де | факто, альма | матер, нафто |

сховище, пост | фактум, пів | Києва, пів | ящика, жар | птиця, екс | пропріація, кроле | ферма, зірви | голова, верни | дуб, радіо | коментатор, радіо | нукліди, борт | провідниця, Зайчик | Побігайчик, бор | машина, напів | злидар, світло | фільтр, дит | ясла, людино | день, трудо | день, ампер | метр, генерал | майор, дівчина | красуня, богатир | хлопець, заєць | русак, Дніпро | ріка, новатор | слюсар, гуси | лебеді, виставка | продаж; червоно | щокій, зовнішньо | виражений, зовнішньо | політичний, один | єдиний, суспільно | корисний, широко | відомий, трьох | мільйонний, псевдо | патріотичний, середньо | вічний, м'ясо | молочний, двадцяти | семи | тисячний, науково | дослідний, західно | європейський, мікро | скопічний, музико | знавчий, сам | на | сам, віч | на | віч, по | простому, в | три | дорога, кінець | кінцем, все | ж | таки, хтозна | куди, з | по | між, будь | що, як | от, іди | бо, скажи | ж | бо.

Вправа 14. Розкриваючи дужки, запишіть правильно прислівники та прислівникові сполуки. Поставте наголос.

По (українському), будь (коли), тихо (тихо), в (останнє), коли (небудь), де (не) де, на (швидку) руч, як (не) як, давним (давно), у (двоє), по (перше), поки (що), з (висока), будь (що) будь, до (речі), на (світанку), по (четверо), за (пані) брата, по (за) вчора, при (все) людно, ані (чи) чирк, по (соціал) демократичному, (до) смаку, (до) тла, (до) загину, (на) завжди, (на) (про) чуд, (з) нічев'я, (до) побачення, (на) добраніч, (на) гора, пліч (о) пліч, раз (по) раз, (з) (давніх) давен, (за) видна, коли (не) коли, (не) переливки, день (у) день, (в) (ряди) годи, один (по) одному, (на) самоті, (тишком) нишком, (зі) споду, (на) двоє, (на) віки, всього (на) всього, ні (на) гріш.

Вправа 15. На місці крапок вставте, де потрібно, пропущені букви. Поясніть правопис слів.

Кор...ектор, ман...а, фін..., тон...а, брут...о, п'ятитон...ий, крос..., крос..ворд, інтермец...о, ас..иміляція, барок...о, дес..ерт, мас...ивний, віл...а, діаграм...а, ван..а, депрес..ія, нет..о., пан...о, дол...ар, дон...а, ан..отація, дис...ертація, ас...иметрія, ас..ортимент, ір...еальний, ал..егорія, ім...обілізація, ам...оральний, ім...ігрант, ан...омалія, мес...а, хоб..і, ас...орті, ам...орфізм, ін..овація, сюр..еалізм, ок...азіоналізм, ем...іграція, бон..а (паперові гроші) і бон..а (вихователька), біл..ь (законопроект), бул..а

(*по*слання), *Ап..ен..іни*, *Ат..ика*, *Брюс..ель*, *Тал...ін...*, *Сорбон..а*, *Гіп..ократ*.

Вправа 16. На місці крапок поставте **и**, **і** або **ї** і поясніть закономірність їх вживання.

Агност..ц..зм, *аж...отаж*, *аквар...ум*, *акме...зм*, *альтру...зм*, *аморт...зац...я*, *ант...б...от...к*, *беду..н*, *бук...н...ст*, *в...раж*, *катол...ц...зм*, *к...пар...с*, *кол...бр...*, *колокв...ум*, *кру...з*, *мульти...пл...кац...я*, *нац...ст*, *пров...нц...ал...зм*, *с...он...зм*, *піаніс...мо*, *такс...ст*, *такс...*, *ш..мпанзе*, *шк...пер*, *форт..с..мо*, *брав..с..мо*, *граф..н*, *к..шлак*, *єп..скоп*, *бургом..стр*, *єпитрах..ль*.

Практичне заняття № 4. Лексикологія

1. Українська лексикологія. Формування української лексики.
2. Полісемія. Синоніми, антоніми, омоніми, пароніми.
3. Українська фразеологія. Типи фразеологічних одиниць. Джерела фразеології.

Література:

1. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1973. – 438 с.
2. Ужченко В.Д. Фразеологія сучасної української мови: Навч. посібн. / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – К.: Знання, 2007. – 494 с.
3. Авксентьєв Л.Г. Сучасна українська мова: Фразеологія / Л.Г. Авксентьєв. – Х., 1988.
4. Шкурятяна Н.Г. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: Навч. посібн. / Н.Г. Шкурятяна, С.В. Шевчук. – К.: Вища школа, 2007. – С. 210-258.
5. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970–1980.
6. Словник синонімів української мови: У 2 т. / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та інші. – К.: Наукова думка, 2001. – Т.1. – 1040 с. – Т.2. – 960 с.
7. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Редкол.: О.С. Мельничук (головн. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1983. – Т. 1–5 (Словники України).
8. Полюга Л.М. Повний словник антонімів української мови. – 3-є видання, доповнене і виправлене / Л.М. Полюга. – К.: Довіра, 2006. – 510. – (Словники України).
9. Калашник В.С. Словник фразеологічних антонімів української мови / Калашник В.С., Колоїз Ж.В. – 3-є вид., допов. – К.: Довіра, 2006. – 349 с. – (Словники України).
10. Ставицька Леся. Український жаргон. Словник: Містить близько 4070 слів і понад 700 стійких словосполучень. – К.: Критика, 2005. – 496 с.
11. Російсько-український словник / За ред. В.В. Жайворонка. – К.: Абрис, 2003. – 1424 с.
12. Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 1999. – 984 с.

Вправа 1. Позначте пари слів, які не є синонімами:

<i>кмітливий</i>	<i>розважливий</i>	<i>твань</i>	<i>двобій</i>	<i>нидіти</i>	<i>пошук</i>
<i>тямуций</i>	<i>потішний</i>	<i>багно</i>	<i>герць</i>	<i>скніти</i>	<i>визиск</i>
<i>косовиця</i>	<i>затамувати</i>	<i>ватра</i>	<i>личити</i>	<i>ослін</i>	<i>вогнище</i>
<i>сіножатъ</i>	<i>зазначити</i>	<i>чати</i>	<i>пасувати</i>	<i>віслюк</i>	<i>варта</i>
<i>генерація</i>	<i>дебютант</i>	<i>енергія</i>	<i>родовід</i>	<i>дотла</i>	<i>вщертъ</i>
<i>покоління</i>	<i>новобранецъ</i>	<i>снага</i>	<i>генеалогія</i>	<i>вщент</i>	<i>по вінця</i>
<i>фамільярно</i>	<i>борзенько</i>		<i>притьмом</i>		<i>оскільки</i>
<i>запанібрата</i>	<i>хутко</i>		<i>швидко</i>		<i>так як</i>

Вправа 2. Позначте несинонімічні пари слів:

<i>Бинда</i>	<i>линва</i>	<i>кормига</i>	<i>нестяма</i>
<i>стрічка</i>	<i>мотуз</i>	<i>керманич</i>	<i>нерозумний</i>
<i>снага</i>	<i>рінъ</i>	<i>лівша</i>	<i>сатрап</i>
<i>виснаженість</i>	<i>щєбінъ</i>	<i>шульга</i>	<i>посіпака</i>
<i>вухналь</i>	<i>дзиглик</i>	<i>світлина</i>	<i>щєплення</i>
<i>цвях</i>	<i>годинник</i>	<i>фотографія</i>	<i>імунітет</i>

Вправа 3. Чи правильно витлумачено слова іншомовного походження? Позначте помилкові тлумачення.

<i>абсурд</i>	<i>автономія</i>	<i>імідж</i>	<i>гармонія</i>
<i>безглуздя</i>	<i>індивідуальність</i>	<i>образ</i>	<i>лад</i>
<i>пейзаж</i>	<i>амбіція</i>	<i>рenegат</i>	<i>дисидент</i>
<i>крайнебо</i>	<i>кінець</i>	<i>відступник</i>	<i>віровідступник</i>
<i>сибарит</i>	<i>ескорт</i>		<i>пацифіст</i>
<i>розкошолоб</i>	<i>варта</i>		<i>злочинець</i>

Вправа 4. До низки іменників доберіть антоніми:

Добро, старт, боягузтво, розквіт, радість, правда, надія, пропорція, гармидер, тепло.

Вправа 5. Позначте, у якому ряді (рядах) не всі слова є синонімами:

- 1) *недолік, вада, поваба, гандж, хиба;*
- 2) *горб, пагорбок, пагорб, згірок, кучугура;*
- 3) *житло, оселя, бурдей, домівка, хата;*
- 4) *джигун, дженджик, джура, шелихвіст, залицяльник;*
- 5) *хвиля, бурун, габа, вал, фаля.*

Вправа 6. Позначте слова, які не є омонімами. Розкрити значення слів-омонімів (зразок: *крона – верхня частина дерев; 2) грошова одиниця*): *бал, година, дах, глей, каша, шаг, печеня, кров, стан, клуб.*

Вправа 7. Утворіть словосполучення із одним із зазначених паронімів та словом, словосполученням, поданим у дужках, узгодивши граматичні форми, де це потрібно:

1) ділянка – дільниця (виборча, присадибна, будівельна, землі, поля);

2) ефективність – ефектність (заходів, застосування, добрив, виховання, зовнішня);

3) об'єм – обсяг (бюджету, знання, повітря, брошури, навантаження);

4) показник – показчик (зрілості, економічний, алфавітний, культури, дороги);

5) уява – уявлення (творча (-е), помилкова (-е), чітка (-е), багата (-е), хвора (-е)).

Вправа 8. Замініть слова іншомовного походження українськими відповідниками:

Раритет, ексклюзивний, брифінг, аеропорт, фотографія, фонтан, прогрес, імпічмент, екзитпул, амбасадор, інвестиції, сувенір, спікер.

Вправа 9. Яке тлумачення фразеологізму неправильне?

а) як з ні риба ні сидні налягати сон рябої
хреста м'ясо справляти на ноги кобили
знятий ніякий нічого не іти нісенітниця
виснажений робити швидко

б) хоч мак як за гріш приший вдарити знов за рибу
сій маку кобилі хвіст лихом об гроші
безвітряно багато непотрібне землю просити
щось не щось
журитися

в) кадити міряться заглядати за лежнею
оббивати фіміам чубами в зуби не знає
пороги забувати змагатися, потурати сидні
просити хто дуже
сильніший ледачий

г) хоч голки сіяти кури сміятися хоч з лиця
збирай маком загребуть на кутні воду пий
добре дрібно мілко плакати гарний
видно писати

Вправа 9. Поясніть значення фразеологізмів.

Ахіллесова п'ята, дамоклів меч, прокрустове ложе, сізіфова праця, скринька Пандори, царство Аїда, авгієві стайні, геростратова слава, канути в Лету, слуги Мельпомени, нитка Аріадни, блудний син, записати на скрижалях, спочити на лаврах, кадити фіміам, Хома невірний, еолова арфа, піррова перемога, гордіїв вузол.

Практичне заняття № 5. Морфеміка і словотвір

1. Морфологічна будова слова в українській мові. Типи морфем.
2. Способи словотвору.
3. Морфемний і словотвірний аналіз слова.
4. Правопис префіксів та суфіксів.

Література:

1. Клименко Н.Ф. Основи морфеміки сучасної української мови / Клименко Н.Ф. – К., 1998. – С. 45-62.
2. Ковалик І. Вчення про словотвір. Вибрані праці / Упорядник та автор передмови Василь Грещук. – Івано-Франківськ–Львів: Місто НВ, 2007. – 404 с.
3. Словотвір сучасної української літературної мови / За ред. М.А. Жовтобрюха. – К.: Наукова думка, 1979. – 406 с.
4. Шкуратяна Н.Г. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: Навч. посіб. / Н.Г. Шкуратяна, С.В. Шевчук. – К.: Вища школа, 2007. – С. 325-345.
5. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. – К.: Наукова думка, 2007. – С. 27-35.
6. Сікорська З.С. Українсько-російський словотворчий словник / Сікорська З.С. – К.: Освіта, 1995. – 354 с.
7. Яценко І.Т. Морфемний аналіз: В 2 т. / І.Т. Яценко. – К., 1980-1981.
8. Полюга Л.М. Словник українських морфем / Л.М. Полюга. – Львів: Світ, 2001. – 448 с.

Вправа 1. Поділіть слова на морфемі.

Безрідний, материнство подвійний, десяток, розіпріти, лялечка, далекосхідний, придніпровський, перевернути, чорнобривці, посередині, задзвеніти, сонечко.

Вправа 2. Зробити морфемний аналіз слів: *набігалися, двокрапка, ледь-ледь, постукує, багатоніжка, вузесенький, газовідвідний, спецкор, водоочисний, знеболити, гримнути, безпелюстковий, синь, зорепад, солов'їний, спроста.*

Вправа 3. Поділіть слова (форми слів) на морфемі. Визначте словотворчі й формотворчі афікси.

Гіркий, гіркуватий, гіркуватість, крутий, крутіший, найкрутіший, лівий, лівити, лівішати, літати, літаючий, лякати, ляканий, молоти, молотильний, нагодувати, нагодований, натопити, натоплений, напівзабути, напівзабутий, сідаючи.

Вправа 4. У поданих словах виділіть корінь. З'ясуйте звукові варіанти кореневих морфем.

Водити – воджу; возити – вожу, крутити – кручу, любити – люблю, ломити – ломлю, топити – топлю, пустити – пущу, мити – мию, лити – ллю, допомогти – допоможу, їздити – їжджу.

Вправа 5. Згрупувати похідні слова за способами творення, визначити їх.

Пролісок, сльозитися, юнь, відзвучати, перепис, підвіконня, вдуматися, по-новому, невичерпність, звуковий, надзвуковий, правдивий, чорнозем, хліб-сіль, п'ятсот, дівчина-красуня, загс, ООН, південно-західний.

Вправа 6. Випишіть слова, згрупувавши їх за спільним коренем.

Багатир, багристий, багатство, багатобальний, водити, вода, водій, багровий, багато, водний, повід, поводити, багатючий, приводити, багатіти, багровіти, привід, багряність, багряніти, багатомовний, багрянець, водянистий, водичка, проводир.

Вправа 7. На місці крапок поставте букви **е**, **и** чи **і**.

Пр...давній, пр...дставити, пр...азовський, пр... берегти, пр...зирство, пр...бій, пр...амбула, пр...дтеча, пр...близно, пр...красно, пр...крашати, пр...бічник, пр...дикативний, пр...борканий, пр...хилити, пр...зидент, пр...хитрий, пр...фронтний, пр...оритет, пр...варений, пр...зводити, пр...кумедний, пр...звисько, пр...краси, пр...стиж, пр...вабити, пр...землитися, пр...д'явник, пр...гнобити, п...р...орати, пр...дковічний, пр...своїти, п...р...права, пр...буток, п...р...дача, п...р...ф...рія, пр...мовляти, пр...горілий, п...р...фраз.

Вправа 8. Замість крапок вставте пропущені букви **з** або **с**.

Не..проможність, ...характеризувати, ...фабрикувати, бе...силля, ...хвалити, бе...прецедентний, ро...сохнутися, ...чинити, ро...пач, бе...соння, ...ціпити, ...клеювати, бе...характерний, ...цементувати, ...сохнути, ро...суд, бе...культурний, ро...саджувати, бе...перечний, ро...формувати, ...кріпити, ...шкребти.

Вправа 9. Підкресліть слова, у яких неправильно вжиті іменникові суфікси: *варево, марево, паливо, курево, паличка,*

вуличка, кошечок, вогничок, шахист, дзюдоїст, боротьбіст, пломбір, речовизм, поставник, прапорищик, штампувальник.

Вправа 10. Від поданих слів утворіть іменники чоловічого і жіночого роду, що позначають людей за місцем проживання або національністю.

Австрія, Київ, Суми, Англія, Харків, Івано-Франківськ, Ірак, Канів, Китай, Корея, Латвія, Марокко, Нью-Йорк, Полтава, Прага, Тернопіль, Фінляндія, Данія, Вінниця, Вірменія, Ізраїль, Молдова, Чернівці, Коломия, Інгушетія, Казахстан, Румунія, Сербія, Чехія, Греція, Москва, Кіпр, Одеса, Сибір, Туреччина, Біла Церква, Мінськ, Рогозів, Болгарія, Куба.

Практичне заняття №6. Морфологія. Іменник

1. Морфологія. Загальна характеристика частин мови і принципи їх виділення в українській мові.
2. Іменник. Категорії роду, числа і відмінка в іменниках.
3. Принципи поділу іменників на відміни. Іменники, що стоять поза відмінами. Невідмінювані іменники.
4. Поділ іменників I та II відмін на групи.
5. Особливості відмінювання іменників.

Література:

1. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – С. 5-139.
2. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. – К.: Наукова думка, 2007. – С. 73-96.
3. Шкуратяна Н.Г. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: Навч. посібн. / Н.Г. Шкуратяна, С.В. Шевчук. – К.: Вища школа, 2007. – С. 370-405.
4. Волкотруб Г.Й. Практична стилістика сучасної української мови: Використання морфологічних засобів: Навч. посібн. / Г.Й. Волкотруб. – К.: ТОВ “ЛДЛ”, 1998. – С. 37-51.
5. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська. – К.: Пульсари, 2004. – 400 с.

Вправа 1. Визначте рід іменників. Зверніть увагу на варіантні форми роду.

Дрож, папороть, шампунь, насип, мозоль, кахель, рояль, сажень, аерозоль, путь, дріб, перекис, поступ, бандероль, псалтир, собака, антресоль, кужіль, нежить, підпис, ступінь, емаль, тунель, фенхель, харч, фальш, журі, жабо, досьє, івасі, меню, поні.

Вправа 2. Випишіть іменники, які не вживаються в однині: *бігуді, консерви, рукавиці, капці, гастролі, шпалери, вечорниці, кучері, ковзани, похорони.*

Вправа 3. Розподіліть іменники за відмінами. Укажіть, які іменники не входять до жодної з відмін.

Аргумент, бідолаха, анексія, біль, шампунь, будень, ступінь, вариво, вартовий, велич, вечорниці, шляхи, відлюддя, горіння,

дворище, депо, збіжжя, зелень, сміливість, маківка, індича, їздовий, каліка, канікули, козенятко, лібрето, м'якуш, ООН, юність, ягня.

Вправа 4. Визначте відміни та групи наведених нижче іменників.

Ігор, синиця, поле, явір, кушнір, столяр, муляр, гончар, перукар, аркуш, місяць, футляр, бондар, школяр, лікар, повістяр, командир, листоноша, шахтар, снігур, море, сонце, тиша, секретар, газетяр, якір, комар, ювіляр, ювелір, кресляр.

Вправа 5. Визначте форму родового відмінка наведених багатозначних слів і омонімів, враховуючи їх значення.

Термін (слово, строк), *Борщ* (прізвище) – *борщ* (страва), *Буштин* (селище) – *буштин* (матеріал), *тур* (оберт по колу у танці, етап, тварина), *фунт* (грошова одиниця, міра ваги), *Рим* (місто, держава), *талант* (хист, людина з хистом, грошова одиниця), *марш* (ритмічна хода, музичний твір), *ріг* (кістковий нарост на голові тварин, музичний інструмент, матеріал, кут будинку), *Мічиган* (озеро, штат), *папір* (документ, матеріал), *оригінал* (першотвір, особа), *гранат* (плід, дерево, мінерал, камінь), *дзвін* (знаряддя, звук), *авторитет* (вплив, особа), *барій* (одиниця виміру, хімічний елемент).

Вправа 6. Утворіть відмінкові форми від поданих іменників:
род. одн.: *дігтяр, нежить, вісь, овес, пастир, тюль, Прут, Буг, відмінок, комар, Дністер, Вітер* (прізвище), *Конотоп, Єрусалим, чагарник, хабар, нехвороц*;
орудн. одн.: *коліща, вуаль, ступінь, ягня, шампунь, курча, слюсар, футляр, ясен, ясень, Литвин, Сталін, Мічурін, круча, біль, суміш*;
род. мн.: *обличчя, ясна, стаття, цигани, солдати, болгари, легеня, вечерея, узбережжя, серце*;
кличн. відм.: *дідусь, швець, лікар, знавець, чумац, пророк*;
місц. відм.: *ринг, віник, гай, торг, поріг.*

Вправа 7. Поставте подані нижче іменники у формі родового відмінка множини.

Вишня, дупло, дочка, гектар, солдат, око, коліно, кілограм, баба, груша, хазяїн, перо, яйце, знання, раз, мати, Карпати, плече, деревце, дерево, рушниця, гасло, канікули, вуста, окуляри, двері, сани, помії, висівки, ворота, ясла, Суми, Альпи, граблі, вила.

Вправа 8. Випишіть іменники 4 відміни, провідмінійте два іменники, що мають у непрямих відмінках суфікси **-ат** і **-ен**.

Листя, дитя, ягнятко, плем'я, оленятко, хлоп'я, ім'я, волосся, курча, поняття, завзяття, дівча, дівчатко, лисеня, солов'я, дрозденя, собача, тім'я, гілля.

Вправа 9. виправте речення, поясніть помилки у вживанні форм іменників.

1. Передноворічна виставка-продаж проходить за адресом: вул. Тарасівська, 60. 2. Сьогодні олімпійському чемпіону з боксу, чемпіону світу, заслуженому майстру спорту, кавалеру ордену “Знак пошани” Віктору Іваненко виповнюється 50 років. 3. По її очам можна було зрозуміти всю біль, всю гіркоту розчарування. 4. Слово надається депутату Зозуля. 5. Прошу вас, Олександр Петрович, ще попрацювати над цим тезисом. 6. У салоні театру “Сузір'я” стоїть старовинна крісло-гойдалка. 7. Виставка медичних обладнань проходить під егідою бізнес-центра “Довіра”. 8. Тбілісі відомий ще з 4 ст. н. е. 9. Механічні годинники не бояться впливів високих температур. 10. Який же ти забіяка, Андрій. 11. У Марійки знову якийсь недуг, здається, цього разу вона підхопила сильну нежить. 12. Оля, купи мені, будь ласка, 5 кілограм баклажан і кілограм часника. 13. Тоді шукай вітра в полі.

Вправа 10. I. Утворіть імена по батькові чоловіків і жінок:

Василь, Дмитро, Святослав, Олексій, Ілля, Лука, Костянтин, Зіновій, Дем'ян, Лазар, Лаврін, Сава, Кузьма, Овдій, Модест, Овсій, Мелетій, Матвій, Любомир, Мечислав, В'ячеслав, Лаврентій, Єрмолай, Геннадій, Дементій, Гурій.

II. Утворіть жіночі імена по батькові; запишіть їх у називному, родовому та давальному відмінках.

Яків, Іполит, Корній, Леонтій, Мстислав, Афанасій, Світозар, Юліан, Михайло.

Вправа 11. Запишіть подані слова і словосполучення у кличному відмінку однини.

Панна Наталя, доня, Дніпро, круча, бондар, Стах, Олеся, Христя, Явтух, Настя, пан професор, добродій Коваленко, друг Юрій, Олег Семенович, Любов Петрівна, Марко Захарович, пан Швець, пані Леся, Ілля Вікторович, пані Зоя, Львів, ясен, яшень.

Практичне заняття № 7. Прикметник

1. Прикметник, його граматичні ознаки.
2. Розряди прикметників за значенням. Взаємоперехід між розрядами прикметників.
3. Ступені порівняння якісних прикметників.
4. Відмінювання прикметників.
5. Правила правопису російських прізвищ.

Література:

1. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – С. 140-230.
2. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. – К.: Наукова думка, 2007. – С. 98-101.
3. Шкуратяна Н.Г. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: Навч. посібн. / Н.Г. Шкуратяна, С.В. Шевчук. – К.: Вища школа, 2007. – С. 405-417.
4. Волкотруб Г.Й. Практична стилістика сучасної української мови: Використання морфологічних засобів: Навч. посібн. / Г.Й. Волкотруб. – К.: ТОВ “ЛДЛ”, 1998. – С. 65-79.

Вправа 1. І. Запишіть прикметники разом з іменниками у три колонки, розподіливши їх за розрядами:

Великий поет, заповітна мрія, сільський клуб, світовий ринок, атомна електростанція, учителеве слово, яблуневий цвіт, людський потік, вовчі зуби, бджолиний рій, вороняче крило, дерев'яні сходи, вчорашня розмова, батьківські збори, материне серце.

ІІ. Утворити словосполучення з прикметниками, у яких би вони належали до різних розрядів (напр.: *золотий перстень* (відн.) і *золоті руки* (якісн.)): *залізний, легкий, вовчий, дерев'яний, орлиний, материнський, медовий, вишневий, крокодилячий, помаранчевий.*

Вправа 2. Утворіть, де можливо, ступені порівняння від таких прикметників: *близький, далекий, вузький, кучерявий, вишневий, малий, білуватий, сіренький, сизий, твердий, тонкий, глухий, низький, глибокий, високий, рідкий, дужий, легкий, дорогий, гарний, поганий.*

Вправа 3. Вкажіть слова, у написанні яких допущена помилка:

а) зворотній, дружний, природній, дорожній, буквенний, заможній;

б) тотожний, городний, самобутній, свіжіший, мени придатніший, дорощий;

в) найупевненіший, працювотіший, багатіший, солодший, найгіркіший;

г) якнайталановитіший, якнайглибокіший, блищий, дорогіший.

Вправа 4. Позначте рядки, де правильно написано прикметники:

1) квітневий, помаранчевий, пуца-водицький, мозамбікський, ламаниський;

2) рава-руський, гуляйпільський, Франкфурт-на-майнівський, гринвіцький;

3) ідейно-витриманий, націонал-демократичний, жовтогарячий, горохоочисний, дієвий;

4) дизель-моторний, темно-червоний, потинський (Поті), гостролучанський;

5) двотисячний, трьохатомний, двадцятидвохрідний, дійовий, безгрошевий.

Вправа 5. Запишіть прізвища українською мовою:

Поповкин, Романцов, Савельев, Ткачев, Пирадов, Белянинов, Калинин, Гринёв, Чепиков, Синяков, Сметанин, Алфёров, Датиев, Борисов, Андреев, Трифонов, Резников, Хрущев, Алексин, Новиков, Чухлин, Сечкин, Рябцов, Алёхин, Шапошников, Толстой, Гневашев, Шуткевич, Успенский, Лукьянов, Савищев, Муравьёв, Руднев, Зуев, Филиппов, Исайкин, Фурьев, Чепиков, Данилов, Черкасов, Щипачёв, Пугачёв, Колпачёв, Корнеев, Шеваров, Анисимов, Ульянов, Алексеев, Захарьев, Плещеев.

Вправа 6. Відредагуйте словосполучення:

Строгий виговор, заказний лист, вірна відповідь, грецькі горіхи, грудна дитина, жила площа, капризна дитина, капризна погода, мраморна підлога, мутна вода, халатне ставлення, на любий смак, оборотні кошти, чугунна плита, творчий підйом, річний флот, виключний випадок, дохідна справа, почесний караул.

Вправа 7. Відредагуйте речення:

1. Колектив журналу редакції „Відродження” запрошує Вас на його презентацію, яка здійснюватиметься 23.12.2004 р. по адресі: Київ, вул. Лихачова, 4.

2. Ми вирішили перенести зустріч на другий день, так як пішов обложний дощ.

3. Опанування іноземною мовою вимагає щоденної копіткої праці від всіх бажаючих її вивчити.

4. Усім відоме небайдуже відношення журналістів до „помаранчової” революції на Україні.

Практичне заняття № 8. Числівник. Займенник

1. Числівник. Розряди числівників за значенням.
2. Відмінювання числівників.
3. Зв'язок числівників з іменниками. Вживання кількісних і збірних числівників.
4. Займенник. Групи займенників за значенням.
5. Відмінювання і правопис займенників.

Література:

1. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – С. 237-263.
2. Шкуратяна Н.Г. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: Навч. посібн. / Н.Г. Шкуратяна, С.В. Шевчук. – К.: Вища школа, 2007. – С. 417-430.
3. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. – К.: Наукова думка, 2007. – С. 101-107.
4. Волкотруб Г.Й. Практична стилістика сучасної української мови: Використання морфологічних засобів: Навч. посібн. / Г.Й. Волкотруб. – К.: ТОВ “ЛДЛ”, 1998. – С. 80-93.

Вправа 1. Провідмініяйте числівники, вказуючи варіанти.

Триста шістдесят чотири, дев'ятсот двадцять три, чотири тисячі п'ятсот, двісті дев'яносто сім, п'ять дванадцятих, шість сьомих, одна друга, тисяча дев'ятсот другий.

Вправа 2. Розкрийте дужки, поставивши числівники у відповідній відмінковій формі, мотивуйте вибір варіанта.

1. Черепаха живе близько (триста) років, кити – (п'ятдесят), слони – (сімдесят). Життя шуки вимірюється (сімдесят – вісімдесят) роками, білуги – (сто), сома – (шістдесят), вугра – (п'ятдесят п'ять), золотої рибки – (тридцять три). Серед птахів найдовговічніший – папуга, він доживає до (сто сорок) років. 2. Наше видавництво планує випускати (три, трьох)мовні словники. 3. Учора було продано (два, двоє; велосипеди) і (шість, шестеро; санчата). 4. Перша поштова марка з'явилась на світ у (тисячу дев'ятсот сороковому, тисяча дев'ятсот сороковому) році. 5. У прес-конференції взяли участь (два, двоє; президенти). 6. Щоб виробити (сто, грами) меду, бджола збирає нектар із (сто

дев'яносто тисяч) квітів. 7. Липи можуть досягати (тисяча)літнього віку, ялинки – (тисяча двісті)літнього. 8. Ми обов'язково повинні сфотографуватись біля цього (двісті п'ятдесят)річного дуба. 9. Перед (півтора)ста, студенти) виступив ректор. 10. Нещодавно наше місто святкувало (вісімсот п'ятдесят)річчя. 11. Західна вершина Ельбрусу досягає (п'ять тисяч шістсот сорок два) метрів висоти над рівнем океану.

Вправа 3. Спишіть, замінюючи цифри словами.

1. Минтай живе в товщі води на глибині до 300 м. Маса його до 1,5 кг. 2. В Україні діє близько 1500 друкарень. 3. У пансіонаті об'єднання щорічно відпочиває до 2460 осіб. 4. Тираж газети збільшився з 247 тисяч примірників до 876 тисяч. Вартість передплати збільшилась до 6590 карбованців. 5. Заміна літаків ІЛ-62, що здійснювали рейс Москва – Нью-Йорк, на ІЛ-86 збільшила місткість перевезень із 132 пасажирів до 250. 6. Підраховано, що Олександр Кониський послуговувався 141 псевдонімом, Пантелеймон Куліш – 47, Іван Франко – 99, Олена Пчілка – 44, Борис Грінченко – 34.

Від 1678 відняти 243, сума чисел дорівнює 723, скласти 352 156 з 728 358; до 972 додати 59; визначити добуток від множення 721 на 15.

Вправа 4. Напишіть числа та умовні позначення словами:

3/7 м, 2/3 км, 284 грн, 38 см, 2, 25 кг, 0,25 кг, 0,75 ц, 8 мг, 420 г.

Узгодьте числівники з іменниками: 3 (товариш), 4 (добродій), 2 (торт), обидва (селянин), 3 (брат), 1,5 (тисяча га), півтора (гривня), 2 (клен), 5 (киян), півтора(-и) (місяць, доба, тиждень, літр), сорок два з половиною (метр, аркуш, рік).

Вправа 5. Утворіть складні прикметники або іменники від наведених словосполучень.

500 км, 25 метрів, 80 років, 30 днів, 120 років, 300 років, 175 кг, 6 дюймів, 3 години, 120 серій, 120 мільйонів, 3 кімнати, 3 бали, 3 колеса, 22 відсотки, 3 кути, 95 тисяч, тисяча років, 48 годин, 40 км, 2 акти, 4 кольори, 2 елементи, 100 днів.

Вправа 6. Укажіть, якими частинами мови виступають наведені слова: *десять, десяток, десятеро, десятина, вдесятеро, десятий, десятка, кількадесят, кільканадцять, півтора, двійко, вдвоє, двійня, двічі, обоє, (написав) чимало, багато (зерна).*

Вправа 7. Випишіть займенники, вказавши початкову форму, визначте їх розряд за значенням.

Тільки тепер дивлюся на свої босі посинілі ноги, важко зітхаю і плентаюсь до хати, щоб не схопити маминого запотиличника. І що це за мода пішла: не встигнеш босоніж вискочити з хати, як одразу сварять, а то й духопелять тебе і називають махометом, вариводою, лоботрясом. А в чому ж ти вискочиш, коли тепер не кожний дорослий розживеться на взуття? Скажи про це, – знову ж розумником назвуть тебе, затюкають, ще й згадають, що за мною давно плаче попруга з мідною пряжкою, горіла б вона зі своїм плаканням ясним вогнем! А як дурно-пусто перепало мені, коли тільки зазиміло і перший льодок запах чорнобривцями! Тоді наш прицерковний пагорб і ковзанку біля нього вкрила дітвора – усі на санчатах або на дерев'яних ковзанах. Вони робляться так: береш по довжині чобота брусочок березини, явора або кленини, вистругуєш з нього копаничку, робиш східчик для каблука, а низом рівенько пропускаєш дріт, чим товщий, тим краще. От і вся мудрація, зате скільки втіхи від неї! Дивився-дивився я з вікна, як раюють інші, та й, вибравши слухну хвилину, тихцем шатнувся у сіни, вихопив з-під жорен ночовки, заарканив їх мотузочком і босоніж пометлявся до дітвори (*М. Стельмах*).

Вправа 8. Запишіть займенники *будь-хто, будь-що, дехто, децо, хто-небудь, що-небудь* у родовому, орудному та місцевому відмінках із прийменником. Поясніть їхнє написання.

Зразок: *до будь-кого, будь з ким, будь на кому.*

Вправа 9. Визначте, чи чітко висловлено думку в поданих реченнях. Якщо ні, то перебудуйте речення.

1. Батько взяв у руки торбу, вийняв з неї хлібину, поклав її на стіл. 2. Це був водій автомобіля, який перший проїхав новою трасою. 3. Дід попросив онука прочитати свого листа. 4. Сусід розмовляв з батьком про його справи. 5. Ми піднялися на вершину гори, яка заросла лісом. 6. Мати послала сина до сусідки по її сито.

Вправа 10. Запишіть, розкриваючи дужки та вживаючи подані в них займенники в потрібній граматичній формі.

1. Я замислююсь над (він), а навколо (я) починає кружляти видіння казки, (вона) нерозгадані дороги, дрімучі праліси і ті гуси-лебедята, що на своїх крилах виносять з біди малого хлопця (*Стельмах*). 2. (Свій) люди – як чужії, з (ніхто) говорити (*Шевченко*). 3. Так, тепер (ніякий) сила не вдержить (вони) у селі (*Довженко*). 4. Коли буде складено літопис (він) життя, не залишиться в (він) жодного порожнього місця (*Мушкетик*). 5.

(Вона) щось дуже важливе хочеться сказати (я), та вона більше не знає слів і знову повторює: „Так-так-так” (*Стельмах*).

Практичне заняття №9. Дієслово

1. Дієслово, його форми.
2. Перехідні та неперехідні дієслова.
3. Категорія способу дієслів.
4. Види дієслова і творення видових форм.
5. Категорія часу, її зв'язок з категоріями способу і виду.
6. Категорія особи. Дієвідмінювання дієслів.
7. Творення і вживання дієприкметників.
8. Творення і вживання дієприслівників.

Література:

1. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – С. .
2. Шкурятяна Н.Г. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: Навч. посібн. / Н.Г. Шкурятяна, С.В. Шевчук. – К.: Вища школа, 2007. – С. 505-524.
3. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. – К.: Наукова думка, 2007. – С. 108-117.
4. Волкотруб Г.Й. Практична стилістика сучасної української мови: Використання морфологічних засобів: Навч. посібн. / Г.Й. Волкотруб.– К.: ТОВ “ЛДЛ”, 1998.– С.132-140.

Вправа 1. Складіть речення, у яких би подані дієслова були перехідними і неперехідними.

Зразок виконання: *Дівчина шила плаття. Дівчина шила охайно.*

Будувати, подарувати, копати, грати, приймати, фарбувати, робити.

Вправа 2. Утворіть видові пари дієслів усіма засобами. Стежте, щоб у видових парах дієслова зберігали одне й те ж лексичне значення.

Дозволяти, кликати, сідати, допікати, питати, спускатися, брати, дякувати, стукати, в'янути, ловити, берегти, говорити, переміряти, перекидати, скликати, вирубати.

Вправа 3. Утворіть усі можливі форми наказового способу від поданих дієслів.

Їздити, їхати, водити, сидіти, сісти, сідати, почати, починати, стати, ставати, дихати.

Вправа 4. Від поданих дієслів утворіть усі можливі форми часу. Поясніть, чому від деяких дієслів не можна утворити форму теперішнього та дві форми майбутнього часу.

В'язати, зв'язати, перев'язати, летіти, полетіти, влетіти, влітати; творити, створити, перетворити; поливати, полити; стрибати, стрибнути, пострибати.

Вправа 5. Визначте дієвідміну вказаних дієслів.

Вмиватися, клекотати, пороти, бити, бачити, стукнути, лити, в'язати, ревіти, полоти, горіти, синіти, доїти, сумувати, муркотіти, жати, хворіти, глянути, гнати, викарбувати.

Вправа 6. Поставте дієслова в другій особі однини та третій особі множини дійсного способу.

Берегти, стерегти, пекти, досягти, стригти, лізти, платити, плакати, лизати, могли, одягти, в'язати, порізати, полоскати, бігти, повзти, повзати, кликати, гасити, годити, оголосити, вразити, підвісити, плескати, летіти, розводити, крякати, нагородити, місити, пустити, махати, косити, народити, розбудити, переносити, попередити, озолотити, зросити, сердитися, зломити, блистіти, крутити, розбити, бомбити, вертіти, трудитися.

Вправа 7. Поставте дієслова в 1 і 2 особах однини і множини дійсного способу, поясніть правопис особових закінчень і зміни приголосних в основах.

Зразок: *робити – роблю, робимо, робиш, робите.*

Їздити, читати, писати, плакати, радити, мазати, летіти, пити, різати, мостити, пекти, колоти, варити, їсти, крутити, лягти, могли, хотіти, купити, любити, сидіти, бути.

Вправа 8. Виберіть рядок (рядки), у якому всі форми дієслів правильні:

- 1) *ріжемо, гоїте, зносиш, їсиш, їздимо;*
- 2) *смичете, бреде, носе, косимо, плетеш;*
- 3) *мелеш, сипеш, мастимо, виростить, перечите;*
- 4) *заскочите, горимо, воркоче, говорімо, бережеш;*
- 5) *щебече, вдаримо, летите, сиплють, сопиш.*

Вправа 9. Утворіть пасивні дієприкметники від поданих дієслів.

Узгодити, закрутити, випрямити, зарядити, розграфити, загородити, виломити, намостити, засудити, виїздити, виконувати, колоти, кликнути, застебнути, відломити, контролювати.

Вправа 11. Запишіть словосполучення, поділені рисою, разом чи окремо.

Не/скошена трава; не/полита досі розсада; не/бачена краса; не/бачена ніколи фортеця; не/скінчена розмова; не/скінченні мрії; не/замкнені двері; ще не/замкнені двері; довго не/стихаючий вітер; ще не/дозрілі хліба; оті не/скошені трави; своєчасно не/скошена гречка.

Вправа 10. Відредагуйте речення, з'ясувавши характер помилок.

1. Читаючи новелу, відчувається майстерність автора у побудові сюжету. 2. Докладаючи всіх зусиль, урожай збирається без втрат. 3. Працюючи тиждень, ремонт був завершений. 4. Вивчаючи географію, у нас не було ніяких проблем. 5. Граючи в спортлото, мені часто щастить. 6. Познайомившись з Григорієм ближче, стало зрозуміло, яка це чудова людина. 7. Залишаючи приміщення, світло обов'язково повинно вимикатись. 8. Знайомлячись з експозицією музею, екскурсоводу було поставлено відвідувачами багато запитань. 9. Відпочиваючи тут, мені все надзвичайно сподобалось.

Практичне заняття №10. Прислівник. Службові частини мови. Вигук

1. Прислівник, його граматичні ознаки. Розряди прислівників за значенням.
2. Ступені порівняння означальних прислівників.
3. Прийменник. Групи прийменників за творенням і морфологічним складом.
4. Особливості вживання прийменників в українській мові порівняно з російською. Правопис прийменників
5. Сполучник. Сурядні і підрядні сполучники. Прості, складні і складені сполучники, їх правопис.
6. Частки. Словотворчі, формотворчі і модальні частки, їх правопис.
7. Вигуки. Групи вигуків за значенням.

Література:

1. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – С. .
2. Шкуратяна Н.Г. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: Навч. посіб. / Н.Г. Шкуратяна, С.В. Шевчук. – К.: Вища школа, 2007. – С. 525-529, 568-578.
3. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. – К.: Наукова думка, 2007. – С. 49-54.
4. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська. – К.: Пульсари, 2004. – 400 с.

Вправа 1. Випишіть прислівники, розподіливши їх на розряди за значенням.

1. Моє оповідання було прихильно оцінено, прийнято, і я вже відчував себе твердо на своїх літературних ногах (*Грушевський*). 2. Повітря в горах дуже прозоре, отже, і видимість тут стала набагато краща, ніж на рівнині (*Гончар*). 3. Нарешті, в 1498 році, холодного вечора, поспішаючи додому, Леонардо зіткнувся із жебраком (*Чухліб*). 4. Чути мені здалека – за громами доріг – тихо шумить смерека у Карпатах моїх (*Павличко*). 5. На тихім озері, де мріють верболози, давно приборкані, і влітку, й восени то плюскоталися, то

плавали вони (лебеді), і шиїгнулися у них, як буйні лози (Драй-Хмара). 6. Прийшла... Вмилась, напилася, тихо усміхнулась, вдруге, втретє напилася і не оглянулась (Шевченко). 7. Десь далеко дуже швидко, наче наввипередки, стукали зенітки (Яновський). 8. Максим помахом шапки вітає птахів, що з року в рік зимують у цьому закутку, і з розгону стрибає в човен, посковзнувшись, вискакує на лід і ледве не влітає в воду, а качва неквапливо відпливає до протилежного, наче виплетеного купинами, берега (Стельмах). 9. Зопалу я звівся на ноги (Збанацький). 10. Дивився-дивився я з вікна, як раюють інші, та й, вибравши слухну хвилину, тихцем шатнувся у сіни, вихопив з-під жорен ночовки, заарканив їх мотузочком і босоніж пометлявся до дітвори (Стельмах).

Вправа 2. Від поданих прикметників утворіть прислівники на -о, -е і запишіть форми вищого й найвищого ступеня.

Далекий, гарячий, гожий, добрий, завзятий, замислений, мрійний, сліпучий, високий, сипкий.

Вправа 3. З'ясуйте способи творення поданих нижче прислівників.

Вгору, вдвоє, тричі, натроє, бігом, надвечір, по-юнацьки, горілиць, сьогодні, втридорога, навприсядки, надворі, нашивидку.

Вправа 4. Запишіть прислівники і прислівникові сполучення, поясніть правопис.

На/про/весні, за/очі, босо/ніж, що/місяця, на/пере/бій, с/під/лоба, день/за/днем, будь/де, ні/коли, на/відмінно, у/стократ, на/диво, стрім/голов, на/впростець, темно/темно, до/пуття, на/завжди, сама/самотою, до/вподоби, ані/скільки, по/під/тинню, на/в/стіж, рік/у/рік, по/варшавськи, що/духу, десь/то, як/таки, рано/пораненьку, по/четверте, звідки/небудь, по/троє, до/побачення, будь/ласка.

Вправа 5. Слова, розділені вертикальною лінією, запишіть разом, через дефіс, окремо.

Здіймаю руки до | гори; підійшли до | гори Мітридат; в | горі проклали тунель; в | горі чувся звук невидимого птаха; на | силу справився з роботою; у будь | якій справі покладайся і на | силу, і на | розум; збирайте усі речі до | купи; зносити інструмент до | купи; до | купи листя підійшов малюк; загляне в | середину; в | середину пляшки потрапило повітря; стати на | бік товариша; звернути на | бік; подивитись у | бік; піти у | бік річки; вийти на | зустріч; на | зустріч матері вийшла дитина; на | зустріч зібрались

однокурсники; подарувати на | пам'ять; вивчити на | пам'ять; зробити все до | ладу; сказати по | щирості; від | ранку до | вечора бути у полі; зробити по | своєму; по | своєму стану суджу; по | батьківському ставитись; по | батьківському подвір'ю пройти; повторюється раз | у | раз; тим | часом темніло; станьте по | троє; відповідаю на занятті в | друге; це слово вставляю в | друге речення; в | двох працювати зручніше; у | двох будинках відчинено вікна; підійти по | іншому; по | іншому провулку піти.

Вправа 6. Відредагуйте речення, поясніть характер допущених у них помилок.

1. Опівночі у бабусі стався сердечний приступ, і довелося проти ночі бігти за лікарем. 2. На жаль, в аптеці не було самого ефектного обезболюючого препарату, який допомагає при такій болі. 3. Із-за цих обставин відрядження довелося відкласти на тиждень. 4. Катання велосипедом – це дуже корисна річ. 5 У цій виписці з протоколу чітко видно, яку шкоду нанесла державі діяльність цієї холдингової компанії. 6. На засіданні підняли питання по вихованню екологічної свідомості як у дітей, так і у дорослих. 7. Команда педінституту нанесла переконливу поразку команді політеху, не дивлячись на їх численну перевагу. 8. Підписку на повне видання творів Т.Г. Шевченка було анульовано із-за розвалу книговидавничої справи в Україні. 9. До вступу до аспірантури він часто звертався до мене і до моєї сестри за консультацією. 10. Згідно постанові міськради комітет отримав нове приміщення. 11. Якщо притримуватися правильного харчування, дитина росте не по днях, а по годинах.

Вправа 7. Розкрийте дужки і правильно запишіть слова з **не** та **ні**.

(Не)вблаганний, (не)далеко, (ні)коли, (не)сумуючи, (не)крополь, (не)здоров'я, (не)чужий, а рідний, (не)коректний, (не)закінчений вчасно, (не)зламність, (не)придатний для фізичної роботи, (не)зліченний, (не)оковирний, (не)видно, (ні)трохи, (не)дарма, (не)абияк, (не)довиконання, (ні)так(ні)сяк, (не)вгавати, (не)квапно, (не)обізнаність, (не)озорий.

Вправа 8. Відредагуйте словосполучення:

Кіоск по продажу газет, комісія по працевлаштуванню, майстер спорту по плаванню, працюємо по графіку, товари по знижених цінах, закид в мою адресу, за відсутністю часу, ліки

проти грипу, по вині пішохода, згідно наказу, сміятися над кимось, по кому подзвін, прагнути до слави.

Вправа 9. Перекладіть текст українською мовою.

1. По прибитии в порт судно подвергли досмотру. 2. По вашему совету мы внесли ряд изменений в проект. 3. Фирма реализует мебель по безналичному расчету. 4. Все студенты уже разъехались по домам. 5. За время болезни она очень отстала по математике. 6. По опыту игроков команда не уступает сопернику. 7. По делам службы я часто бываю во Львове. 8. Милиционер из службы ГАИ передал по рации приметы скрывшихся «Жигулей». 9. Какие разряды прилагательных по значению ты знаешь? 10. В магазин поступил справочник по украинскому правописанию. 11. Я очень скучаю по родителям. 12. По возвращении домой обязательно перезвони нам. 13. По требованию одной из сторон договор может быть изменен. 14. У нас вы можете получить консультации по всем вопросам, связанным с эксплуатацией автомобилей. 15. По сведениям гидрометцентра в выходные дни в Украине сохранится теплая ветреная погода. 16. Сборная Украины по баскетболу находится сейчас в Испании.

Практичне заняття №11. Синтаксис. Просте речення

1. Типи словосполучень.
2. Синтаксис простого речення.
3. Головні члени речення. Тире між підметом і присудком.
4. Другорядні члени речення.
5. Типи односкладних речень.

Література:

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник / І.Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – С. 5-214.
2. Сучасна українська мова. Синтаксис: Підручник / за ред. О.Д. Пономаріва. – К.: Либідь, 1994. – С. 34-82.
3. Слинько І.І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навчальний посібник / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – К.: Вища школа, 1994. – С.69-92.
4. Шкуратяна Н.Г. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: Навч. посіб. / Н.Г. Шкуратяна, С.В. Шевчук. – К.: Вища школа, 2007. – С. 604-634.
5. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. – К.: Наукова думка, 2007. – С. 173-174.

Вправа 1. Визначте типи словосполучень за частиномовною вираженістю головного слова:

Вереснева тиша, вино із троянд, бігти наввипередки, п'ять із двадцяти, мальовниче село, відійшовши вбік, прочитаний вчасно, відчинені двері, хтось із нас, двадцятилітній хлопець, червоний від сорому, написати грамотно.

Вправа 2. Підкресліть головні й другорядні члени речення. Надпишіть зверху над ними, якими частинами мови вони виражені. Усно охарактеризуйте речення.

Настояна на терпких травах, снується вереснева, лагідна тиша. Рання осінь уже починає прями сріблясте павутиння, губить білі пасма на левадах.

Небесна блакить стає ніжно-шовковою, здійсмається все вище і вище, і по ній вже пролітають ранніми ранками журавлині ключі.

Зацвітають квіти осені, вже запалали червоні кострища жоржин побіля хат, майорять розмаїттям по-дівочому соромливі айстри, палахкотить ніжним жаром пелюсток вогниста сальвія, ще квітують рожеві і пурпурові мальви на високих стеблах, виграючи своїми дзвіночками тихий реквієм літу.

У густій кроні кленів уже хтось бризнув ніжною позолотою, але вони ще не здаються осені, киплять зеленим соком.

Тільки сосни стоять зелені, тисячами, мільйонами голочок прошиваючи небесний шовк, розливаючи терпкий запах живиці.

Ось звідси так добре видно сталевий міст, перекинутий через Ірпінь (*І. Цюпа*).

Вправа 3. Складіть речення, у яких подані дієслова вживалися б як допоміжні в дієслівному складеному присудку.

Стати, продовжувати, починати, перестати, зуміти, могли, намагатися, примусити, закінчувати.

Вправа 4. Розкрийте поняття таких слів, як *Україна, інтелігент, мова, університет*, використавши речення з іменними складеними присудками.

Вправа 5. Перепишіть речення, де треба, вставляючи тире; усно поясніть його необхідність. Підкресліть головні члени речення, вкажіть, які вони за структурою і чим виражені.

1. Життя як вокзал. Хтось приїжджає, хтось від'їжджає (*Л. Костенко*). 2. Один син то не син, два сини півсина, а три сини ото тільки син (*Н. тв.*). 3. Життя прожити не поле перейти (*Н. тв.*). 4. Ти моє перше кохання. Ти пісня моя лебедина (*Л. Костенко*). 5. Мадонну малювать це не писати строфи, А очі річ тонка, далеко не проста (*А. Малишко*). 6. А земля блакитна. Бо очі усіх коханих од ніжності голубі (*Б. Олійник*). 7. Життя мабуть це завжди Колізей (*Л. Костенко*). 8. Кожна пісня моя віку мого день (*І. Франко*). 9. Я знов юнак. І цілий світ весна! Який простір! Яка ж ця даль ясна! (*Є. Маланюк*). 10. Життя як стерня: не пройдеши ноги не вколовши (*Н. тв.*). 11. Старість не радість, а смерть не весілля (*Н. тв.*). 12. Боятися смерті на світі не жити (*Н. тв.*). 13. Дівчина як тінь: ти за нею, вона від тебе, ти від неї, вона за тобою (*Н. тв.*). 14. Заміж вийти не дощову годину перестояти (*Н. тв.*).

Вправа 6. Визначте тип односкладного речення.

1. І так мені хочеться піти в лісову далечинь... (*М. Стельмах*). 2. У кожній мові, кожному слові краси майбутнього шукай (*М. Рильський*). 3. Весна. І сонце. І зело (*В. Стус*). 4. В сіні вогню

не сховаєш (*Н. тв.*). 5. Роботящим рукам перелогі орать (*Т. Шевченко*). 6. В океані рідного народу відкривай духовні острови! (*В. Симоненко*). 7. Задзвонили у Констанці рано в усі дзвони (*Т. Шевченко*). 8. Решетом воду не носять (*Н. тв.*). 9. Збирали пізні гречки (*М. Коцюбинський*). 10. На роботі умліває, коло миски упріває (*Н. тв.*). 11. На цвинтарі розстріляних ілюзій уже немає місця для могил (*В. Симоненко*). 12. Вино мудрості п'ють із келиха розчарувань (*А. Коваль*). 13. Умій сказати, умій і змовчати (*Н. тв.*). 14. Нас дурманом обпоїли, в наші вуха цвяшки вбили, наші голови скрутили і такими жить пустили (*О. Олесь*).

Практичне заняття № 12. Ускладнення в простому реченні

1. Однорідні члени речення та розділові знаки при них.
2. Узагальнювальні слова при однорідних членах речення.
3. Вставні та вставлені слова і речення.
4. Звертання. Розділові знаки при звертаннях.

Література:

1. Шкуратяна Н.Г. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: Навч. посібн. / Н.Г. Шкуратяна, С.В. Шевчук. – К.: Вища школа, 2007. – С. 680-685, 691-698.
2. Сучасна українська мова. Синтаксис: Підручник /за ред. О.Д. Пономаріва.– К.: Либідь, 1994.– С.82-91; 105-112.
3. Слинько І.І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навчальний посібник / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – К.:Вища школа, 1994. – С.69-92.
4. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. – К.: Наукова думка, 2007. – С. 155-161.

Вправа 1. Спишіть речення, розставивши відповідні розділові знаки. Поясніть розділові знаки при однорідних членах речення.

1. Батьківщина починається для людини з шматка неба і ниви пшениці з лісової галявини і блакитного неба над колискою (В. Сухомлинський). 2. Вони летять нижче розпатланих обвислих хмар. І радість і смуток і срібний передзвін огортають та й огортають мене своїм снуванням. Я стаю ніби меншим а навколо більшає росте і міниться увесь світ і загачене білими хмарами небо і одноногі скрипучі журавлі що нікуди не полетять і полатані веселим зеленим мохом стріхи і блакитнава діброва під селом і чорнотіла земля що пробилася з-під снігу (М. Стельмах). 3. І навшпиньках входить в хату теплий добрий вечір (В. Бичко). 4. Слова твої лилися як потічок і колисали і вселяли спокій... (В. Кащенко). 5. А дерева... а дерева – наче люди,– Так поети визначають їхню суть. Вони плачуть вони падають і люблять і сміються і вмирають і ростуть (Б. Олійник). 6. Він чув і сміх і плач і спів. 7. Ми сидимо мовчки спостерігаючи захід сонця вслухаючись у вечірню тишу (В. Сухомлинський). 8. Літо збігло як день і з

невлежаного туману вийшов синьоокий золоточубий вересень (М. Стельмах). 9. Ураз усе покращало біля мене і ясени з блакитними тінями й зеленим шумом і нагорблена клуня з чотирма вітрами і скрипчиві ворота од яких піде в щось гарне моя дорога і маківки що бринять і бринять на городі і навіть ледачі гарбузи що повдягали різнобарвні сорочки і лежачи вихваляються ними (М. Стельмах). 10. І тиха колісанка і святий образ мами і сонце в блакитному небі і земля все це дається як найдорожчий дарунок світу і приходять вони у життя непомітно як являється у всій своїй красі і силі добро і любов (М. Стельмах). 11. І в кораблях керованих теплом і в надрах гір і в тісних глибинах руд ще й у полях між хлібом і зелом він скрізь у нас людини цінний труд (П. Тичина). 12. Ні спека дня ні бурі ні морози ніщо не вб'є мою любов живу (В. Сосюра). 13. Якщо ти втратив мужність ти можеш втратити все честь повагу довір'я споконвічний зв'язок з родом з якого ти вийшов і який дав тобі прізвище і ім'я (В. Сухомлинський). 14. Тиша була переповнена всякими звуками і дзвінкою піснею жайворонка і дзижчанням польових мух і тихим мелодійним шелестінням стиглого жита (М. Коцюбинський). 15. І на тім рушникові оживе все знайоме до болю і дитинство й розлука й твоя материнська любов (А. Малишко). 16. ... Тим часом, як воєнополонені чехи поляки і всяка всячина свобідно пробували в Києві і організовувались, галичанам, що прибували з евакуйованої Галичини і з різних східних сибірських заслань тощо, адміністрація не дозволяла оселюватися в Києві та його околиці (М. Грушевський).

Вправа 2. Позначте речення, у яких розділові знаки вжито неправильно.

1. Полум'я рожевіло на снігах, освітлюючи майдан, чорні мечі тополь, низенькі заметені снігом хати (Г. Тютюнник).

2. Боятися смерті – на світі не жити (Нар. тв.).

3. Згадка про неї [землю] завжди – і в щасті, і в горі, і в хвилини сумнівів – супроводить нас (В. Скуратівський).

4. Всяке птаство, як-от: деркачів, перепілок, куликів, курочок – можна було викосити косою в траві або впіймати (О. Довженко).

5. Але часто з гостинцями приходили несподівані, небажані, недобрі гості (Ю. Мушкетик).

6. Але життя – не сон... воно – не склянка чаю (О. Гончар).

7. Книга ця, безумовно, рідкість (з газети).

8. Я з тобою навпіл все життя поділю: хліб і сіль і краплину щастя (*А. Малишко*).

9. Коло хат у садках темніли купи вишень та стриміли здорові старі дикі груші (*І. Нечуй-Левицький*).

10. А дорозі цій поки що не видно було ні кінця, ні краю (*П. Загребельний*).

Вправа 3. Поставте відповідні розділові знаки у реченнях із вставними і вставленими компонентами.

1. Таким чином теорія Ганса Штора відкидає доктрину про свободу волі самого Бога – не все й Богові дозволене. 2. На Клару ніякої самостійної функції не покладено, її роль – помагати мужчині споконвічна роль всіх Клар на світі: зварити клею, подати ножиці, потримати картон (із тв. *В. Винниченка*). 3. Завжди ставалося те вночі, а ночі мовби хто вибирав навмисне були чорні, холодні, похмурі (*П. Загребельний*). 4. Але ж я гадаю ви не з похололивих? (*О. Гончар*). 5. За відомостями тієї ж Рєпніної Глафіра Псьол була родичкою Гоголя. 6. Стара княгиня Варвара Олексіївна їй було тоді вже 65 років майже зовсім осліпла і рідко з'являлася в салоні (із тв. *П. Жури*). 7. З цієї провесни а може, й раніше снується в твоїй пам'яті дивна мелодія матеріної пісні (*Є. Гуцало*). 8. На моє щастя на материні прохання ніхто не зважає (*О. Довженко*). Мабуть ще людство дуже молоде.

Бо скільки б ми не загинали пальці, –
XX вік! – а й досі де-не-де
трапляються іще неандертальці.
Подивишся: і що воно таке?
Не допоможе й двоопукла лінза.
Здається ж люди, все у них людське,
але душа ще з дерева не злізла (*Л. Костенко*).

Вправа 4. Поставте, де потрібно, розділові знаки в реченнях із звертаннями.

1. Ой сонечку-батечку догodo, догodi! А ти земле-матінко уроди, уроди! 2. Роси роси дощичку ярину, рости рости житечко на лану, на крилечках вітрику полети, колосочки золотом обмети (Із тв. *О. Олесья*). 3. Мово рідна слово рідне Хто вас забуває Той у грудях не серденько Тільки камінь має (*С. Воробкевич*). 4. Рости, рости моя пташко Мій маковий цвіте (*Т. Шевченко*). 5. Слово моя ти єдина зброє ми не повинні загинуть обоє! Може, в руках невідомих братів станеш ти кращим мечем на катів. 6. О люде мій

бідний моя ти родинно Брати мої вбогі закуті в кайдани! (*Із тв. Лесі Українки*). 7. – Ти чого змінилась люба, помінявши колір свій, і така червона стала? – мовили сестрички їй (*Муса Джаліль*).

Практичне заняття № 13. Відокремлені члени речення

1. Відокремлені означення.
2. Відокремлені прикладки.
3. Відокремлені обставини.
4. Відокремлені додатки.
5. Відокремлені уточнювальні члени речення.

Література:

1. Шкуратяна Н.Г. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: Навч. посібн. / Н.Г. Шкуратяна, С.В. Шевчук. – К.: Вища школа, 2007. – С. 685-691.
2. Сучасна українська мова. Синтаксис: Підручник /за ред. О.Д. Пономаріва.– К.: Либідь, 1994.– С. 91-105.
3. Читай і знай!: Довід.-практикум з граматики та стилістики сучасної української мови / Н.Я. Дзюбишина-Мельник, О.Я. Лаврінець, К.С. Симонова, Л.Ф. Ціпцюра.– К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008.– С. 84-99.
4. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. – К.: Наукова думка, 2007. – С. 163-166.

Вправа 1. Поставте, де треба, пропущені розділові знаки; обґрунтуйте їх. З'ясуйте, у яких реченнях можна допустити варіантність розділових знаків.

1. Тоді б моя пісня як птиця до зір злетіла квітчаста і дзвінка (*В. Сосюра*). 2. На заході ще стояла дуга серед розбитих хмар, а зі сходу весело прозирало сонце кидаючи ясні промені видобуваючи з-поміж хмар то кусень лісу, то помережане різнобарвними посівами згір'я (*М. Грушевський*). 3. Не лякані ніким у цій напівдикій лісові річечці в'юни допливали мало не до ніг Марка (*А. Колісниченко*). 4. Здається у затінку каштана ви побачите його (*Довженка*) замисленого, срібноголового, ясночолого... Тільки Довженко вмів сполучати в собі оту простоту і піднесеність пафос і кипіння творчих буднів просту та щирю мову і патетичність. Усе це органічно перепліталось в нього, створюючи власний довженківський стиль неповторний і прекрасний (*з тв. І. Цюпи*). 5. Часом очеретяний початок зачеплений Соломією лопався і обсипав її білим пухом мов снігом (*М. Коцюбинський*). 6. Одне лише мав на

меті знайти іуду (*Ю. Покальчук*). 7. У хату ввійшов старий Джеря високий, тонкий, з сивуватими, довгими вусами, з нужденним, білим лицем та смутними очима (*І. Нечуй-Левицький*). 8. За винятком баби Оришки малий Чіпка нікого не любив (*П. Мирний*). 9. Застебнутий на всі гудзики туго підтягнутий чистий він стояв на бруствері справді мов соняшник у цвіту (*О. Гончар*). 10. Побігли швидко, мов ящірки, патьоки з гір стрибаючи на переступах в'ючись гадюками по ровах щось глухо булькочучи грізно пінючи; зашуміла вода на низині шукаючи виходу і не знаходячи щось булькотала своїм бульбашковим язиком, наче сердилася... (*П. Мирний*). 11. Годі вже панамі сидіти згорнувши руки (*І. Нечуй-Левицький*). 12. Якби ви знали паничі, де люди плачуть живучи, то ви б елегій не творили... (*Т. Шевченко*).

Вправа 2. Поставте, де потрібно, розділові знаки при прикладках. З'ясуйте, у яких реченнях можливі варіанти в розстановці розділових знаків.

1. Він був родом з Черкащини давньої козацької сторони. 2. Сухобрусові дочки Марта й Степанида були малими дуже гарні дівчатка кароокі, чорняві, кругловиді, з ямочками на щоках. 3. Переступивши поріг, він почув у другій кімнаті знайомий хлопчачий голос й одразу впізнав голос Кованька свого товариша (з тв. *І. Нечуя-Левицького*). 4. Саме тоді я випускник Київського університету разом зі вчорашніми однокурсниками перебував на військових зборах у літніх таборах (*О. Мусієнко*). 5. Це була невелика, зі смаком опоряджена кімната улюблене місце дітей і дорослих. 6. Багато в сім'ї говорили про дядька материного брата Михайла Драгоманова (з тв. *М. Олійника*). 7. Колись Шевченко як маляр мріяв був подати у своїх картинах «Живописну Україну» (*П. Тичина*).

Вправа 3. Доберіть з художніх текстів шість простих речень з відокремленими обставинами, вираженими дієприслівниками та дієприслівниковими зворотами, зробіть їх синтаксичний розбір.

Вправа 4. Складіть речення, використовуючи подані словосполучення в ролі уточнювальних членів.

Біля церкви, до заходу сонця, на березі Чорного моря, або лінгвістика, навіть у посушливі роки, тобто наука про Всесвіт, особливо мова, десь далеко в степу.

Вправа 5. Позначте речення, у яких розділові знаки вжито неправильно.

1. Палкої поетичної вдачі вона не могла вдовольнитися буденним життям, запрягтися до щоденної важкої праці (*М. Коцюбинський*).

2. Івась, як менший, завжди терпів від Карпа (*П. Мирний*).

3. Усередині книги, крім сторінок тексту, є титул – перша сторінка книги (*з газети*).

4. А може, зараз ти не в полі любий, а десь у теплому гостиннім домі (*В. Ткаченко*).

5. Кінцем чобота допоможеш знічев'я йому, грибу, впасти на листяне ліжко – нащо навстоячки дрімати? (*Ю. Смолич*).

6. Бо тут треба було певної вже кваліфікації, а найголовніше – поважності (*О. Вишня*).

7. Остап стояв вагаючись, але бачачи молодичину впертість, вийняв ніж, поточив його об камінь і почав обтинати кружком Соломіїне волосся (*М. Коцюбинський*).

8. Ще недавно – просто здається вчора було – стояли ми з нею під нашою любимою вишнею (*М. Коцюбинський*).

9. Ось приходить і другий підпасич – Грицько, Чупрунів син, хлопчик однакових з Чіпкою літ та не кращих видно й достатків (*П. Мирний*).

10. Деякі риби, як, наприклад, корюшка, в'ють під водою гнізда і відкладають туди ікру (*з газети*).

11. Ліс, або, як кажуть серби, шума – це не просто сосни і дуби (*М. Рильський*).

12. І дощами вмиті журавлі в блакиті відлітають у тривожний дальній шлях (*А. Малишко*).

13. Замість квіток, шаблі, списи виблискують (*П. Тичина*).

14. Хлопчики сиділи на крутому березі, звівши ноги, і, стежачи за вудочками, вели тиху розмову (*Ю. Яновський*).

Практичне заняття №14. Складносурядні речення

1. Складне речення як синтаксична одиниця. Типи складних речень.
2. Засоби зв'язку частин складного речення.
3. Складносурядні речення, семантичні відношення між ними.
4. Розділові знаки у складносурядних реченнях.

Література:

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник / І.Р. Вихованець.– К.: Либідь, 1993.– С. 279-304.
2. Шкурятяна Н.Г. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: Навч. посібн. / Н.Г. Шкурятяна, С.В. Шевчук. – К.: Вища школа, 2007. – С. 732-745.
3. Сучасна українська мова. Синтаксис: Підручник /за ред. О.Д. Пономаріва.– К.: Либідь, 1994.– С. 121-129.
4. Читай і знай!: Довід.-практикум з граматики та стилістики сучасної української мови / Н.Я. Дзюбишина-Мельник, О.Я. Лаврінець, К.С. Симонова, Л.Ф. Ціпцюра.– К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008.– С. 112-119.
5. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. – К.: Наукова думка, 2007. – С. 167-168.

Вправа 1. Визначте тип складного речення за способом зв'язку, характером відношень між предикативними частинами.

Ліс ще дрімає... а з синім небом вже щось діється: воно то зблідне, наче від жаху, то спане сяйвом, немов од радощів. Зашепотіли збуджені листочки, оповідаючи сни свої, заметушилась у травиці комашня, розітнулося в гущині голосне щебетання й полинуло високо – туди, де небо міниться, де небо грає всякими барвами... На галяву вискакує з гущини сарна і, зачарована чудовим концертом, зупиняється, витяга цікаву мордочку до кривавої смуги обрію, що червоніє на узліссі поміж деревами, і слуха. Аж ось ринуло від сходу ясне проміння, мов руки, простяглося до лісу, обняло його, засипало самоцвітами, золотими смугами впало на синю від роси траву на галяві, де гостро на тлі золотого світла виринається струнка постать сарни. У сю величну хвилину тихо розгортаються кущі – і на галяву виходить Хо. Вийшов Хо на

галяву, сперся на сукуватий костур. майнув довгою бородою, і повіяв від неї тихий вітрець, холодною цівкою вдарив у дерева (із тв. М. Коцюбинського).

Вправа 2. Випишіть з художніх творів вісім складносурядних речень різних типів. Поясніть розділові знаки в них.

Вправа 3. Використовуючи різні сполучники, продовжте речення так, щоб утворилися складносурядні; охарактеризуйте їх.

1. Не залишили предки тут палаців... 2. То згадував далеку батьківську домівку... 3. Періодика продається переважно в кіосках... 4. Нас ворог сто разів хотів зламати... 4. На травах тремтіла зерниста роса... 5. Чимало треба білці харчів закласти восени... .

Вправа 4. Поставте, де треба, розділові знаки в складносурядних реченнях і поясніть їх уживання.

1. Красна пташка своїм пір'ям, а людина знанням (*присл.*). 2. Тільки-но вибухає Арсен своє "кахи!", так поперед нього або сонний заєць підскачить і дремене геть або припутень з гнізда зірветься або вепр злякано хрокне й затріщить сухим хмизом, тікаючи... (*Г. Тютюнник*). 3. Враз поплавець затанцював зненацька і вся душа напружилась рибацька, угадуючи таємниці дна (*М. Рильський*). 4. У кожної людини є внутрішні полицки, внутрішні соти, закладені на день, на пори року і вони заповнюються завжди по-різному весною, літом, осінню, зимою (*В. Качкан*). 5. Старий схилився тихо і нараз на вії чистий затремтів алмаз (*М. Рильський*). 6. Над землею кружляли заметілі й лютувала війна (*Ю. Збанацький*). 7. Струмує повітря тиша мліє і ніде нікого (*О. Гончар*). 8. Не тільки фізики так багато роблять для розвитку прогресу а й лірики їх надихають на цю велику і важливу справу (*газ.*). 9. Був серпень з півночі прийшов циклон і раптом стало дуже холодно. Цілу весну та літо немилосердно пекло не випало жодного дощу й старі липи та берези стояли мідяно-жовті, немов обпалені пожежею. Тепер з них облітало листя й колючий вітер гнав його впродовж тротуарів та вулиць (*Ю. Мушкетик*). 10. Хто жив на наших землях кілька тисячоліть тому і якою мовою спілкувалися наші предки? (*Р. Радишевський*). 11. Темно навколо і моторошно якось. Розвиднілось і стало тепліше (*М. Коцюбинський*).

Практичне заняття № 15. Складнопідрядні речення

1. Складнопідрядні речення.
2. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури.
3. Складнопідрядні речення розчленованої структури.
4. Розділові знаки в складнопідрядних реченнях.

Література:

1. Шкуратяна Н.Г. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: Навч. посібн. / Н.Г. Шкуратяна, С.В. Шевчук. – К.: Вища школа, 2007. – С. 741-753.
2. Сучасна українська мова. Синтаксис: Підручник /за ред. О.Д. Пономаріва.– К.: Либідь, 1994.– С. 129-165.
3. Читай і знай!: Довід.-практикум з граматики та стилістики сучасної української мови / Н.Я. Дзюбишина-Мельник, О.Я. Лаврінець, К.С. Симонова, Л.Ф. Ціпцюра.– К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008.– С. 119-132.
4. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. – К.: Наукова думка, 2007. – С. 168-170.

Вправа 1. Визначте типи складнопідрядних речень нерозчленованої структури. Підкресліть сполучні засоби.

1. Здавалося, що далі пливати нема куди. 2. Вони теж спинялися в тій туманній далечині, де непомітно зникала річка. 3. Серпневе сонце стирало бруд з білих хаток, мережило чорні шляхи, що гналися в поле й зникали десь, посинівши, як річка. 4. І здавалось, що той зниклий шлях, з'єднавшись із небом у безмежній рівнині, другою галузкою вертався знову до села, несучи йому ввібраний простір. 5. І таємниця була в цьому сні серед стихій, що живили його своєю міццю. 6. Його село, те, що Степан покинув, теж стояло на березі річки. Він несвідомо шукав спорідненості між своїм та цим селом, що випадково трапилось йому на великій путі (із тв. В. Підмогильного).

Вправа 2. Визначте типи складнопідрядних речень, охарактеризуйте їх.

1. Насамперед себе ти розгадай, коли ти хочеш інших зрозуміти (В. Крищенко). 2. Хлопці вийшли з села з заходу, так що тепер їм не було чого боятись (Г. Тютюнник). 3. Під липами неподалік

колгоспної контори почали сходитися лише опівдні, хоч два автобуси стояли тут іще з восьмої ранку. (Є. Гуцало). 4. Душа летить в дитинство, бо їй на світі тепло тільки там (Л. Костенко). 5. Теплий туман слався по полю і наливався балку по самі вінця, так що дерева потопали в ньому (М. Коцюбинський). 6. Так тихо сходить місяця підкова, Що аж завмерли гори та ліси (С. Пушик). 7. Ось чутно, як несе вітер якусь новину із далекого лісу (М. Коцюбинський). 8. Дай мені, Вітчизно, та для пісні сили, щоб тебе в цій пісні славить і любить (В. Сосюра). 9. Він жив на самому кінці села, там, де глибокий яр входив у ліс вузьким клином (І. Нечуй-Левицький). 10. Якщо не можеш бути вічно юним, то змолоду не будь старим бодай (Д. Павличко). 11. Соловей співає, поки дітей не виведе (Н. тв.).

Вправа 3. Поставте, де потрібно, коми; обґрунтуйте їх.

1. Як та хмара гайдамаки Умань обступили Опівночі... (Т. Шевченко). 2. Ви знаєте як липа шелестить у місячні весняні ночі? Ви знаєте як сплять старі гаї? – Вони все бачать крізь тумани. Я ваші очі пам'ятаю як музику як спів (П. Тичина). 3. А за Дніпром як дивну дивину Земля полтавська піднімає гули, Бо йдуть нові поети як Микули Щоб розорати серця цілину (А. Малишко). 4. Дружба – безмежна як море (М. Рильський). 5. Довженко в усьому поет, і це його виділяє з-поміж багатьох як митця (О. Гончар). 6. Темна ніч зимова щохвилини набрякала як після дощу земля... (А. Головка). 7. Як навесні шум зелений оживляв сумну діброву то щодня поет приходив до діброви на розмову (Леся Українка).

Вправа 4. Поставте розділові знаки.

1. Де ж сили взяти, щоб могли хотіти радіти й жити (Н. Богуцька).

2. Часом у блакитній вишині пропливала біла хмара або пролітала пташина (В. Шиян).

3. Весна ніби скоряється напористості людей дні стоять сонячні, прозорі й ночі вже тепліші (В. Дрозд).

4. Знов щебече юнь і цвіте трава (А. Малишко).

5. Душа єдина на землі держава, де є свобода чиста як озон (Л. Костенко).

6. Живи не як хочеться а як можеться (прислів'я).

7. Хто режисер кінофільму і яка його назва? (з журналу).

8. Хай наше слово не вмирає і наша правда хай живе (М. Рильський).

9. Мені мабуть не докучить нагадувати, що хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього (*М. Рильський*).

10. Так холодно, що якби не вмів дрижати, то замерз би (*прислів'я*).

11. Боїться смерті, тому що не має за що вмирати (*О. Довженко*).

12. Зимовий вечір закуривши люльку розсипав зорі неначе іскри, пустив хмарки мов кільця диму і проскрипівши чобітьми, шепнув морозам, щоб готували вікна ліси вбирали та готували йому постіль (*В. Симоненко*).

Вправа 5. виправте помилки. Зробіть синтаксичний аналіз останнього речення та накресліть його схему.

1. Як неприємно, коли баба клене, або коли довго йде дощ і не вщухає (*О. Довженко*). 2. Було вітряно, а, коли місяць вийшов з-за хмар, стало тихо (*В. Гайовий*). 3. Вона (Ніна Матвієнко) сприймає весь довколишній світ як рідний а своє буття власну сутність як його органічну часточку і в той же час розуміє що може тонути очима в блакиті неба пити в уяві яскраво-зелену барву трави батьківського подвір'я відчувати на відстані осінній запах груші коло отчої хати лише тому що є мати що є її село її Полісся її Україна а з нею – великий добрий людський світ (*В. Качкан*). 4. Важливо, не що ти говориш, а що робиш (*з газети*). 5. Вийшовши з палати й прямуючи через проходи до покоїв, де вона жила колись, і куди поверталась тепер, княжна Ольга відчула, яка вона хвора і як стомилась (*С. Склярєнко*).

Вправа 6. Визначте, у яких реченнях наявні сполучники, а в яких – сполучні слова.

1. Моя душа ніколи не забуде того дарунку, що весна дала... (*Леся Українка*). 2. Коли ми йшли удвох з тобою вузькою стежкою по полю, я гладив золоте колосся, як гладить милому волосся щаслива ніжна наречена (*Д. Павличко*). 3. Дивись, я сміюсь, коли серце ридає (*Леся Українка*). 4. Досліджено, що комар відчуває запах крові за п'ятдесят кілометрів (*Р. Дідула*). 5. Коли в людини є народ, тоді вона уже людина (*Л. Костенко*). 6. Як маємо жити в ганебній неволі, хай смертна темнота нам очі застелить (*Леся Українка*). 7. Ви знаєте, як липа шелестить у місячні весняні ночі? (*П. Тичина*).

**Практичне заняття № 16. Безсполучникові складні речення.
Багатокомпонентні складні речення. Складні синтаксичні
конструкції. Період**

1. Безсполучникові складні речення. Пунктуація.
2. Типи багатокомпонентних складних речень.
3. Складні синтаксичні конструкції.
4. Період.
5. Пряма і непряма мова.

Література:

1. Шкуратяна Н.Г. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: Навч. посіб. / Н.Г. Шкуратяна, С.В. Шевчук. – К.: Вища школа, 2007. – С. 753-770.
2. Сучасна українська мова. Синтаксис: Підручник /за ред. О.Д. Пономаріва.– К.: Либідь, 1994.– С. 165-208.
3. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навчальний посібник / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська.– К.: Вища школа, 1994.– С. 628-654.
3. Читай і знай!: Довід.-практикум з граматики та стилістики сучасної української мови / Н.Я. Дзюбишина-Мельник, О.Я. Лаврінець, К.С. Симонова, Л.Ф. Ціпцюра.– К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008.– С. 132-157.
4. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. – К.: Наукова думка, 2007. – С. 172-173, 175-177, 182-185.

Вправа 1. Поставте відповідні розділові знаки в безсполучникових складних реченнях і поясніть їх уживання.

1. Тяжко, важко в світі жити сироті без роду нема куди прихилитись хоч з гори та в воду (*Т. Шевченко*). 2. Пригнешся низом купи червоних шафранів горять між деревами випростаєшся б'ють в очі сонячним блиском кальвілі, обліпивши крону до самого верхів'я (*О. Гончар*). 3. Стрункі сосни велично впираються вершинами в небо купками шепочуться про щось білокорі, золотисті берези дримають у розкішних козацьких папах лісові дуби (*Ю. Збанацький*). 4. Подаруй мені на щастя сина я тобі дарую цілий світ (*Б. Олійник*). 5. Вишнево-яблуневі садки сьогодні зранку

такі змерзлі й розпачливі, подобрішали, потеплішали село звеселіло людські обличчя погіднішими стали (*Є. Гуцало*). 6. У морі я хотів печаль свою втопить Я до моря вийшов рано море спить (*Д. Павличко*). 7. Полярник вирішив ще раз уважно розглянути наскельний студентський витвір чимось-таки він приваблював (*О. Гончар*). 8. Чубенко дивився на карту швидко має бути лісникова хата без неї не можна орієнтуватися (*Ю. Яновський*).

Вправа 2. Розставте розділові знаки. Охарактеризуйте спосіб поєднання простих речень у складне. Зробіть синтаксичний аналіз 6-го речення та накресліть його структурну схему.

1. Обабіч де припікало сонце вже зеленіла тонка квітнева травка і на кущах верби та вільхи прокльовувалася тужава брость (*В. Шевчук*). 3. Він не любив самотини його завжди тягло до гурту до товариства а може просто до співрозмовників бо мав завжди потребу у спілкуванні словом, веселим сміхом, піснею (*В. Шевчук*). 4. Він схопив останню зв'язку гранат, готовий виправити невдачу з "міною" і тут громаддя танка здригнулося немов підбитий звір ударив вибух, шугнув у небо дим (*В. Шевчук*). 5. Глянув попід машиною і похолов на нього сунув плямистий танк той самий що він підірвав чи інший який зумів прибрати підбитого з дороги чи обійти (*В. Шевчук*). 6. Очі ніби з весняної хмари: у них і подив від того білоповеневого квіту що затоплює повесні цей підлісний масив міста і якась сторожкість яку можна побачити тільки в очах матері і мудра задума що влягається десь глибоко барвою яблуневої пори золотої осені (*В. Качкан*).

Вправа 3. Поставте розділові знаки, якщо потрібно, між сполучниками.

1. Парк, що починається одразу ж за воротами, розташований на місці колишнього дібровного пралісу і коли дійдеш до кінця центральної алеї, ти можеш побачити окремі вікові дуби, сосни (*газ.*). 2. Сирта вже потемніла від негоди та коли станеш виривати солону, лаштуючи для себе затишне кубло то вона дихне тобі в обличчя стужавілими і злежаними пахощами осені, заспокійливо й густо дихне (*Є. Гуцало*). 3. Можна бути непоганим виробничником, навіть передовиком але щоб стати авторитетною і поважаною в колективі людиною цього замало (*журн.*). 4. Концерти неначебто втихомирювали його і що могутніше гули інструменти, що могутніше шаленів оркестр, то спокійнішим ставав Данько (*І. Савич*).

Вправа 4. Поставте розділові знаки і поясніть їх уживання.

1. У вас тут як на хуторі засміялась дівчина, анітрохи не бажаючи образити цим батька. Розбагатіли (*О. Гончар*). 2. Я, діду, ненавиджу фашизм усією душею крикнув Троянда і навіть встав од хвилювання (*О. Довженко*). 3. І найвища, по-моєму, краса – це краса вірності чув, підходячи, Сагайда спокійно вуркотливий оксамитовий голос Брянського І хай би довелось мені ще бути на фронті двадцять, тридцять років... Посивіти, постаріти, а я все залишався б їй вірним (*О. Гончар*). 4. А ви хіба не чули дивуються дівочі, з яскравою вогкуватістю уста шофера. І він уже з пошаною додає Марко Трохимович організував таку їдальню що дай бог кожному. Всім, хто працює у полі, безкоштовно відпускається борщ (*М. Стельмах*). 5. За дев'ять століть у Софії не горів ніякий вогонь, окрім свічок сказав він Тільки завдяки цьому збереглися тут фрески й мозаїки (*Ю. Загребельний*). 6. Чого б ото людям не зробити однакове письмо – читане і писане журиться мати над наукою, а далі наказує Біжи, сину, до дядька Миколи, хай прийде прочитає (*М. Стельмах*). 7. ... пам'ятайте мою заповідь одну Не сваріться, жийте в згоді тільки мир збере усе, а незгода, наче вітер, все по полю рознесе (*О. Олесь*). 8. Треба написати про тебе нарис у газеті докинув Отава Це так мило: з простого селянського хлопця виріс видатний лікар (*Ю. Загребельний*). 9. Іди вже спати Платоне сказав його батько, повертаючи до двору бо нам теж удосвіта на поле (*П. Панч*).

Вправа 5. Накресліть структурні схеми речень, охарактеризуйте їх.

1. У долині біля обсмиканого, схожого на гриб стогу заспівали жайворонки, що так зарання прилетіли в цьому році; злякавшись хлопчика, вони табунцем злетіли вгору, а потім знову сірими грудочками впали на протиснуту, притрушену снігом стежину, що обривалась біля стогу. 2. Коли взяти вбік до лісового озера, дерева рідшають, відкриваючи чималу прогалину. 3. На ній між двома дубами, мов колиска, біліє хата; так і здається, що дуби погойдують її своїми вузлуватими руками. 4. Максим помахом шапки вітає птахів, що з року в рік зимують у цьому закутку, і з розгону стрибає в човен, посковзнувшись, вискакує на лід і ледве не влітає в воду, а качва неквапливо відпливає до протилежного, наче виплетеного купинами, берега (із тв. *М. Стельмаха*). 5. Народ – це дух, це заповіти батьків, відповідальність за те, чим вони жили й за що

боролися, за саму пам'ять про них і за ту землю, якою вона була, це гордість за все звершене попередниками, це сором за все добре, що втрачене, загублене, від чого відщуралися. 6. Єдина країна в світі, де не викладалася в університетах історія цієї країни, де історія вважалася чимось забороненим і ворожим, – це Україна (із тв. *Ю. Мушкетика*). 7. Хліборобська праця звично панує тут, все відбувається в ніби неквапливому, розміреному ритмі, а насправді спішать, спішать, щоб устигнути, щоб із вирощеного ні зернини не втратити, бо ж відомо: нива раз на рік родить (*О. Гончар*).

Вправа 6. Доберіть з художніх текстів 6 складних речень з різними типами зв'язку, охарактеризуйте їх і накресліть структурні схеми.

ПРОГРАМОВІ ВИМОГИ до іспиту

1. Українська мова як єдина національна мова – українського народу і форма його національної культури.
2. Походження та основні етапи розвитку української мови.
3. Фонетика як розділ науки про звуковий склад мови. Характеристика голосних і приголосних звуків.
4. Чергування голосних: доісторичні, історичні, позиційні.
5. Чергування приголосних.
6. Українська орфоепія. Норми українського літературного вокалізму і консонантизму.
7. Українська графіка. Особливості українського алфавіту порівняно з російським. Орфографія. Принципи українського правопису.
8. Вживання апострофа. Позначення на письмі м'яких приголосних.
9. Подвоєння букв в українському письмі. Правопис слів іншомовного походження. Правопис префіксів.
10. Українська лексикологія. Багатство словника української мови. Полісемія. Синоніми, антоніми, омоніми, пароніми. Формування української лексики.
11. Українська фразеологія. Типи фразеологічних одиниць, джерела фразеології.
12. Морфологічна будова слова в українській мові. Типи морфем.
13. Словотворення в українській літературній мові. Способи словотвору.
14. Частини мови і принципи їх виділення.
15. Іменник, його значення, граматичні ознаки. Категорії роду, числа та відмінка іменників.
16. Принципи поділу іменників на відміни і групи. I і II відміни іменників, особливості їх відмінювання і правопису.
17. III і IV відміни іменників. Іменники, що стоять поза відмінами. Невідмінювані іменники.
18. Прикметник, його значення, граматичні ознаки. Повні і короткі, стягнені і нестягнені форми прикметників.
19. Розряди прикметників за значенням та мовними ознаками. Взаємоперехід між розрядами прикметників.
20. Ступені порівняння якісних прикметників. Відмінювання прикметників.

21. Творення і правопис іменників та прикметників.
22. Числівники. Розряди числівників за значенням, їх граматичні ознаки.
23. Морфологічні групи кількісних і порядкових числівників. Зв'язок числівників з іменниками. Вживання кількісних і збірних числівників.
24. Відмінювання і правопис кількісних числівників. Порядкові числівники.
25. Займенник, його місце в системі частин мови. Групи займенників за значенням.
26. Відмінювання і правопис займенників. Явище прономіналізації.
27. Прислівник, його значення і граматичні ознаки. Розряди прислівників за значенням. Ступені порівняння означальних прислівників.
28. Творення і правопис прислівників. Явище адвербіалізації.
29. Дієслово, його значення, граматичні ознаки. Система дієслівних форм.
30. Перехідні і неперехідні дієслова.
31. Категорія способу. Дійсний, умовний і наказовий способи дієслів.
32. Категорія виду. Способи творення видових форм дієслова.
33. Категорія часу, її зв'язок з категоріями способу і виду.
34. Категорія особи і засоби її вираження. Дієвідмінювання дієслів.
35. Дієприкметник. Творення і вживання дієприкметників. Безособові дієслівні форми на -но, -то, їх синтаксична функція.
36. Дієприслівник, творення і вживання дієприслівників.
37. Прийменник. Групи прийменників за творенням і морфологічним складом. Правопис прийменників. Особливості вживання прийменників в українській мові порівняно з російською.
38. Сполучник. Сполучники сурядні і підрядні. Прості, складні і складені сполучники, їх правопис.
39. Частки. Словотворчі і формотворчі частки. Модальні частки, їх групи за значенням. Правопис часток.
40. Вигуки. Групи вигуків за значенням. Звуконаслідувальні слова.
41. Речення як основна синтаксична одиниця. Найістотніші ознаки речення.

42. Просте речення. Двоскладні й односкладні речення. Поширені і непоширені, повні і неповні речення.
43. Підмет і присудок, способи їх вираження. Тире між підметом і присудком
44. Другорядні члени речення.
45. Односкладні речення, їх типи, структура і способи вираження головного члена речення.
46. Речення з однорідними членами. Способи вираження однорідності. Узагальнювальні слова в реченнях з однорідними членами.
47. Речення з відокремленими членами. Основні умови відокремлення. Відокремлення означень і прикладок; пунктуація.
48. Відокремлення обставин і додатків; пунктуація.
49. Вставні і вставлені конструкції, пунктуація.
50. Звертання, способи їх вираження. Розділові знаки при звертанні.
51. Складне речення як синтаксична одиниця.
52. Складносурядні речення, семантичні відношення між ними. Пунктуація.
53. Складнопідрядні речення (загальна характеристика).
54. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури.
55. Складнопідрядні речення розчленованої структури. Пунктуація.
56. Безсполучникове складне речення, семантико-синтаксичні відношення між його частинами. Пунктуація.
57. Багатокомпонентні складні речення. Період.
58. Пряма і непряма мова. Пунктуація.

ЗМІСТ

Передмова.....	3
Практичне заняття №1–2. Фонетика. Фонологія. Орфоепія....	4
Практичне заняття №3. Чергування голосних і приголосних фонем. Графіка. Орфографія.....	8
Практичне заняття № 4. Лексикологія.....	13
Практичне заняття № 5. Морфеміка і словотвір.....	17
Практичне заняття №6. Морфологія. Іменник.....	20
Практичне заняття № 7. Прикметник.....	23
Практичне заняття № 8. Числівник. Займенник.....	26
Практичне заняття №9. Дієслово.....	30
Практичне заняття №10. Прислівник. Службові частини мови. Вигук.....	33
Практичне заняття №11. Синтаксис. Просте речення.....	37
Практичне заняття № 12. Ускладнення в простому реченні...	40
Практичне заняття № 13. Відокремлені члени речення.....	44
Практичне заняття №14. Складносурядні речення.....	47
Практичне заняття № 15. Складнопідрядні речення.....	49
Практичне заняття № 16. Безсполучникові складні речення. Багатокомпонентні складні речення. Складні синтаксичні конструкції. Період.....	52
Програмові вимоги до іспиту.....	56

Навчально-методичне видання

Думчак Іван Михайлович

Сучасна українська літературна мова

*Методичні вказівки
для студентів спеціальності “Російська мова та
література”*

Підписано до друку 20.11.2011 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 3, 17. Наклад 20 прим.